

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Кафедра історії України

Галицька-Дідух Тамара Вячеславівна

**Методика викладання історії:
посібник із самостійної роботи
(для студентів денної форми навчання)**

Івано-Франківськ
2011

Галицька–Дідух Т.В. Методика викладання історії: посібник із самостійної роботи (для студентів денної форми навчання). – Івано-Франківськ, 2011. – 45 с.

Рецензенти:

кандидат історичних наук, доцент кафедри слов'ян Інституту історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Вітенко М.Д.

завідувач відділом суспільних дисциплін лабораторії суспільно-філологічних дисциплін
Івано-Франківського ОІППО

Островський В.В.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №___ від _____2011 р.)

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Галицька-Дідух Тамара Вячеславівна

**Методика викладання історії:
посібник із самостійної роботи
(для студентів денної форми навчання)**

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2011

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Самостійна робота, методичні рекомендації і запитання для творчих завдань...7	
Тестові завдання	46
Корисні лінки.....	59

Пояснювальна записка

Самостійна робота студентів (СРС) є невід'ємною частиною навчального процесу та виправданим способом оволодіння навчальним матеріалом. Це особлива форма навчальної діяльності, під час реалізації якої засвоюється відповідна сума знань, умінь і навичок, розвиваються здібності, формується самостійність як особистісна риса суб'єкта навчання. **Самостійна робота** – діяльність студентів, яка полягає в самостійному визначенні мети, завдань, засобів їх досягнення на основі пізнавальних потреб та інтересів; виборі власного пізнавального шляху, спрямованого на створення творчого освітнього продукту; аналізі результату. Складовою самостійної роботи є індивідуальна. **Індивідуальна робота** – форма організації навчального процесу, яка забезпечує реалізацію творчих можливостей студента через індивідуально спрямований розвиток здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність.

Мета організації самостійної роботи з «Методики викладання історії» – формування здатності до самостійної діяльності студентів на всіх етапах процесу навчання: цільовому; процесуальному; результативному, а також позитивне ставлення до професійно значущих цілей, високий рівень знань, умінь самостійно працювати з джерелами інформації, організаційно-управлінські уміння й навички. Студенти мають зайняти позицію автора дослідження або його опонента. Такі елементи ділової гри сприяють самостійності мислення, формують навички ведення наукової дискусії. У рамках позааудиторної самостійної діяльності, яка сприяє творчому потенціалу студентів, головне місце відводиться реферативній роботі, самостійному дослідженню, аналізу монографічної літератури та публікацій з конкретної теми. Важливо закріпити бажання і здатність читати, самостійно переосмислювати чужі думки і на цій основі формулювати, висловлювати власні думки. Це в свою чергу слугуватиме базою для індивідуально-особистісного навчання майбутніх педагогів, яким сьогодні потрібна така методична підготовка, яка б дозволяла вибрати певну методичну систему з ряду існуючих і грамотно реалізувати її на практиці, володіти педагогічною рефлексією, різними способами методичної діяльності, вмінням вести науково-дослідну роботу в процесі навчання дітей.

У ході самостійної роботи з даної дисципліни студенти повинні:

знати психолого-педагогічні і професійні параметри професії учитель, типи класифікацій методів вивчення історії, сучасні технології, методики поведення різних форм навчання історії, форми перевірки знань ін.

вміти аналізувати і систематизувати історичний матеріал до уроку; відповідно до теми вибирати форму заняття його проведення; методично правильно розробляти урок; використовувати ефективні прийоми опитування учнів на уроку історії; розвивати розумові здібності учнів шляхом проблемних завдань і логічних задач; формувати у учнів уміння самостійної роботи з історичним матеріалом; вміти організовувати та проводити дискусії на історичні теми; самореалізувати професійні якості педагога; вирішувати пізнавальні завдання, здійснювати самооцінку.

На етапі самостійної роботи відбувається завершення професійної освіти вчителя, озброєння майбутнього викладача історії змістом і педагогічними засобами навчання,

знаннями та навичками, необхідними для здійснення ефективної історичної освіти, національного виховання і всебічного розвитку учнів.

Критерії оцінювання ефективності самостійної роботи визначаються за її основними компонентами: ціннісно-орієнтаційним (для оцінювання сформованості у студентів позитивного ставлення до самостійної роботи); інформаційно-змістовим (для визначення рівня оволодіння понятійним апаратом теорії самостійної роботи); дидактико-технологічним (для оцінювання рівня оволодіння методами, прийомами і технологіями самостійної роботи); оцінювально-корекційним (для діагностики вміння аналізувати результати навчальної діяльності, коригувати її відповідно до поставлених цілей).

Працюючи з науковою літературою, користуйтеся такими правилами роботи з джерелом інформації:

- 1) здійсніть попередній огляд матеріалу: ознайомтесь із обсягом та проблематикою, структурними частинами;
- 2) сформулюйте запитання до джерела: дуже часто проста трансформація назви дає можливість сформулювати адекватні запитання;
- 3) прочитайте текст, шукаючи відповіді на сформульовані запитання;
- 4) осмисліть прочитане, тобто встановіть зв'язки між новою інформацією і тією, що вже відома, спробуйте підібрати приклади до нових ідей;
- 5) перекажіть основний матеріал, відповідаючи на запитання, що були сформульовані перед читанням;
- 6) зробіть підсумковий огляд, пригадайте основні ідеї тексту та чітко сформулюйте відповіді на запитання.

Творче завдання: Взаємодія між учнями і вчителем.

Рекомендована література

- Бардин К.В. Как научить детей учиться: [Кн. для учителя] / К.В.Бардин. – М.: Просвещение, 1987. – 112 с.
- Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: [монографія] / К.О.Баханов. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 160 с.
- Богданова А. Складові творчості / А.Богданова, С.Борисов // Психологічна підтримка творчості учня. – К., 2003. – 128 с. – С. 104-115.
- Бургін М.С. Інтелектуальні складові творчої діяльності / М.С. Бургін. – К., 1998. – 44 с.
- Ильин В.С. Формирование личности школьника (целостный процесс) / В.С.Ильин. – М., 1984. – 144 с.

Мета: проаналізувати зміст і форму пред'явлення вчителем мети навчальної діяльності як психолого-педагогічної основи взаємодії та взаєморозуміння.

Програма спостереження:

- на якому етапі уроку вчитель формулює мету діяльності і як обговорює з учнями зміст їхньої роботи на уроці. Визначення характеру мети (пізнавальна, навчально-пізнавальна, розвивальна, виховна);
- чи складає вчитель план уроку і в якій формі пояснює його учням (одразу чи поетапно);
- реакція учнів на поставлену вчителем мету і план роботи (як учні їх приймають);
- забезпечення вчителем мотивації поставленого завдання (практична значущість, пізнавальний інтерес, процес учіння, можливість самореалізації, саморозвитку);
- дотримання вчителем поставленої мети, а учнями — плану навчальної роботи.
- зібрати і зафіксувати факти, якими можна обґрунтувати дотримання вчителем мети і плану навчальної роботи учнів;
- зібрати і зафіксувати на уроці факти, які свідчать про те, що вчитель уміє співвідносити мету з результатами своєї роботи.
- оцінювання роботи учнів відповідно до критеріїв і до плану їхньої роботи.
- зміст запитань учителя до учнів, що стосуються змісту мети і поставлених завдань та їх оцінювання. Моменти оцінювання.

Використовуйте прийоми компромісу під час обговорення завдань і плану роботи на уроці. А саме:

- вислуховувати думки учнів, які суперечать поставленій меті, погоджуватися на певні зміни;
- стежити за змістом, формою своїх звертань і зауважень; дотримуватися певного ділового, емоційного, стилю спілкування.

Творче завдання: Спілкування на уроці

Рекомендована література

- Бургін М.С. Інтелектуальні складові творчої діяльності / М.С. Бургін. – К., 1998. – 44 с.
- Валлон А. Психическое развитие ребенка / А.Валлон. – С-Пб., 2001. – 208с.

Ващенко Г. Загальні методи навчання: [підручник для педагогів] / Г.Ващенко. – К.: Укр. Видавнича Спілка, 1997. – 441 с.

Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Н.П.Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 576с.

Киричук О. Розвиток креативності вчителя у педагогічному спілкуванні / О.Киричук. // Рідна школа. – 1995. – № 12. – С. 53-57.

Мета: вивчити ефективність і комунікативної діяльності вчителя, визначити її особливості, стиль спілкування.

Програма спостереження.

- Запитання до всього класу.
- Запитання до окремих учнів.
- Звертання до всього класу.
- Звертання до окремих учнів.
- Прямі вказівки щодо організації роботи всього класу.
- Прямі вказівки щодо організації роботи окремих учнів.
- Доповнення до відповідей учнів.
- Виправлення відповіді учня.
- Позитивна оцінка (похвала, усмішка).
- Негативна оцінка (окрик, залякування).

Стимуляція учнів до діяльності.

- Зауваження щодо дисципліни.
- Оцінювання особистості.
- Оцінювання вчинків.
- Гумор з метою зняти напруження, розрядити конфліктну ситуацію.
- Пряма допомога.

Запобігання помилкам у навчальній роботі.

- Запобігання небажаних поведінці.
- Негативні установки.

Характер вимог.

- Протиставлення сильних учнів слабким.
- Прийоми, які стимулюють пізнавальну активність учнів.

Поради

На основі матеріалів спостереження визначити стиль спілкування вчителя на уроці.

Спілкування на основі захоплення спільною діяльністю. У стосунках з учнями переважає дружнє ставлення, психологічний комфорт, прийняття ініціативи учнів. Переважають прийоми, спрямовані на організацію самостійного пошуку учнів, творчу роботу, імпровізацію.

Спілкування — дистанція. Вчитель підкреслює свою перевагу, повідомляє інформацію, а не навчає, відсутнє співробітництво, немає обговорення пропозицій учнів. Ініціативний учитель, а учні — пасивні виконавці завдань.

Спілкування — залякування. Увага вчителя сконцентрована на окремих учнях, оцінні судження стосуються особистості, переважають гальмівні, дисциплінарні засоби впливу, відсутня гнучкість у спілкуванні.

Спілкування — загравання. Вчителя хвилює механізм стосунків, а не їхній зміст. Відсутня об'єктивність в оцінюванні знань, учитель підмічає дріб'язкові порушення учнем поведінки, які водночас і схвалює й засуджує.

Поради

Після уроку, на якому вивчали комунікативну діяльність учителя, проведіть перелік позитивних і негативних моментів у поведінці вчителя.

До позитивних виявів поведінки слід віднести такі: доброзичливий, оптимістичний, стимулює ініціативу дітей, допускає обговорення особистої думки учнів та "вільну" поведінку, зацікавлений, активний, динамічний і гнучкий у поведінці, ввічливий, розуміє учнів, увесь час перебуває в стані спілкування, діалогу-розмови як спільного міркування: це — довіра до розумових і особистісних можливостей учнів, оцінювання особистих успіхів дитини.

До негативних виявів поведінки вчителя слід віднести такі: багато кричить, висока дратівливість, погрози, авторитарність, переважає тон наказів, не терпить заперечень, увесь час тримає поведінку учнів під контролем і разом з тим байдужий, пасивний і негнучкий; не бачить проблем у стосунках, не диференціює, не вислуховує, не уважний, висловлює своє категоричне судження щодо поведінки учнів.

Творче завдання: Дайте оцінку способам мотивації учіння.

Рекомендована література

Бардин К.В. Как научить детей учиться: [Кн. для учителя] / К.В.Бардин. – М.: Просвещение, 1987. – 112 с.

Занюк С. Мотивація діяльності: спонукання, активність, успіх / С.Занюк. – Луцьк, 1998. – 79 с.

Алексєєва М.І. Мотиви навчання учнів. Посібник [для вчителів] / М.І.Алексєєва. – К.: Рад. школа, 1974. – 120 с.

Баришева О.І. Самовизначення та самореалізація як мотив участі старшокласників у гуртковій роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / О.І.Баришева. – К., 2002. – 20 с.

Брижатенко О. Застосування коміксів і колажів як умови формування пізнавальної активності учнів старших класів у процесі навчання історії / О.Брижатенко. // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи:збірник наукових праць. Випуск 10. – К.: Інститут реклами, 2007. – С.260-267.

Брижатенко О.Б. Визначення сформованості мотиваційного компоненту як складового елементу пізнавальної активності / О.Брижатенко. // Педагогіка вищої та середньої школи: [збірник наук. праць / гол.ред. проф. Буряк В.К.] – Кривий Ріг: КДПУ, 2007. – [Вип.17]. – С. 344-353.

Винокурова Н.К. 5000 игр и головоломок для школьников / Н.К.Винокурова. – М.: Астрель: АСТ, 2006. – 414 с.: ил.

Грединарова О.М. Учбова-ігрова діяльність як засіб формування готовності к оволодінню навчанням / О.М.Грединарова. – К., 1998. – 20 с.

Грецов А. Г. Тренинг креативности для старшеклассников и студентов / А.Г.Грецов. – СПб: Питер, 2007. – 208 с.: ил.

Грицак В.Б. Дитина щаслива в грі: [Навч.-метод. посібник] / В.Б.Грицак, Л.К.Мотрич. – К.: Наук. світ, 2003. – 70 с.

Мета: виробити способи мотивації учіння на прикладі конкретної теми з історії України.

Посилення мотивації навчання відбувається через:

- метод роз'яснення мети навчання та показу учням суспільної й особистої значущості учіння;
- метод опори на життєвий досвід учня (використання як опори фактів, явищ, процесів, які легкодоступні для спостереження учнів і з якими вони зазвичай знайомі);
- розширення інформаційного змісту уроків;
- активізація процесу навчання;
- удосконалення форм навчання;
- прискорення темпу навчальних дій;
- розвиток навичок навчальної праці;
- використання наочності та аудіовізуальних засобів навчання;
- використання комп'ютерів;
- метод створення ситуації інтересу при викладанні певного навчального матеріалу (використання пізнавальних ігор, ситуацій, відкриття, дотепних гумористичних оповідок, рольові ігри старшокласників, дидактизовані ігри КВК, "Поле чудес", "Що? Де? Коли?", ігри-подорожі та ін.);
- створення проблемних ситуацій, метод навчальної дискусії (за умови відповідної попередньої підготовки учнів, яка полягає в опрацюванні додаткової літератури з теми);
- логіко-пізнавальні прийоми: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, порівняння;
- метод пред'явлення учням вимог до вивчення предмета (організаційно-педагогічних, дисциплінарних);
- самостійні роботи реконструктивного і конструктивного характеру;
- особистість учителя і творчий підхід до справи.

Створіть схему мотиваційних засобів на одному з уроків всесвітньої історії для учнів 10 класу

Творче завдання: Активізація розумової діяльності учнів

Рекомендована література

- Бардин К.В. Как научить детей учиться: [Кн. для учителя] / К.В.Бардин. – М.: Просвещение, 1987. – 112 с.
- Аристова Л. Активность учения школьника / Л.Аристова. – М.: Просвещение, 1968. – 138 с.
- Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: [монографія] / К.О.Баханов. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 160 с.
- Богданова А. Складові творчості / А.Богданова, С.Борисов // Психологічна підтримка творчості учня. – К., 2003. – 128 с. – С. 104-115.
- Буряк В. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра / В.Буряк. // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 49 – 51.
- Вікторенко І.Л. Формування пізнавальної активності молодших школярів у процесі організації їхнього спілкування з батьками: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / І.Л.Вікторенко. – Харків, 2002. – 20 с.
- Гаманюк О.А. Сутність та шляхи розвитку пізнавальної діяльності учнів / О.А.Гаманюк // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: [зб. наук. праць/ за заг. ред. акад. АПН України Євтуха М.Б.]. - [Вип. 22]. – К.: Вид. центр КНЛУ, НМАУ, 2002. – 210 с. – С.183-187.
- Дайри Н.Г. Обучение истории в старших классах средней школы. Познавательная активность учащихся и эффективность обучения / Н.Г.Дайри. – М.: Просвещение, 1966. – 440 с.
- Кабанова-Меллер Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственного развития учащихся / Е.Н.Кабанова-Меллер. – М.: Просвещение, 1968. – 288 с.
- Комаров В. Методичні питання формування усвідомленості знань учнів / В.Комаров// Рідна школа. – 2000. – № 9. – С. 21-23.

Мета: вивчити умови активізації вчителем розумової діяльності учнів; розкрити ефект комунікативного компонента діяльності вчителя.

Програма спостереження:

- активізація розумової діяльності учнів створенням проблемної ситуації, спонуканням до самостійних пошуків причинно-наслідкових зв'язків, до виконання порівняння, конкретизації матеріалу, використання прийомів аналізу, синтезу, тощо;
- урахування вчителем вікових та індивідуальних особливостей мислення учнів;
- характер запитань учителя (запитання вимагають простої репродукції, виконання уже засвоєних розумових дій, стимулюють самостійність суджень, узагальнень, конкретизації, застосування знань на практиці);
- особливості запитань учнів до вчителя;
- чи відображає система запитань вчителя логіку навчального предмета;
- дотримання етапів у засвоєнні понять;
- які нові поняття розкрито на уроці, їх зв'язок з набутим досвідом учнів;

- характеристика мови і мовлення учнів (багатство їхнього словникового запасу, граматична правильність, наявність діалектизмів, русизмів, українізмів, ступінь володіння специфічною для предмета термінологією, наявність слів-паразитів);
- робота вчителя щодо розвитку усної, письмової мови учнів;
- особливості мови вчителя (дикція, емоційна виразність, темп, тони: спокійний, роздратований, лагідний; ступінь напруження голосу, експресивність, багатство лексичного запасу, образність, переконливість, відповідність нормам літературної мови).

Поради

- Виявити ціннісні орієнтації учнів і керуватися їхнім змістом у формулюванні запитань та оцінюванні відповідей учнів. На початку уроку проводити бесіду з такими запитаннями:
- Що з теми уроку учні знають і вміють?
- У чому вони потребують допомоги, підказки вчителя?
- Яких прийомів засвоєння знань вони хотіли б навчитися (конспектувати, складати план, визначати головну думку в тексті, запитувати самого себе тощо).

Наприкінці уроку в бесіді з учнями використати такі запитання:

- Що вже знали з матеріалу, викладеного на уроці?
- Що було зрозуміло, а про що треба запитати?
- Що може доповнити зміст матеріалу, викладеного на уроці; де про цю тему можна почитати?
- Яке б завдання поставив і виконав удома самостійно?

Творче завдання: Методичні умови формування умінь і навичок на уроках історії

Рекомендована література

Бардин К.В. Как научить детей учиться: [Кн. для учителя] / К.В.Бардин. – М.: Просвещение, 1987. – 112 с.

Брижатенко О. Ігрова діяльність як фактор творчого розвитку старшокласників на уроках історії / О.Брижатенко // Наукові записки. Психолого-педагогічні науки №1. – Ніжин, 2005. – С. 81-84.

Брижатенко О. Застосування коміксів і колажів як умови формування пізнавальної активності учнів старших класів у процесі навчання історії / О.Брижатенко. // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи:збірник наукових праць. Випуск 10. – К.: Інститут реклами, 2007. – С.260-267.

Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Н.П.Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 576с.

Кожем'яка О. Гра при вивченні історії в 6 – 8 класах / О. Кожем'яка // Історія в школах України. – 2002. – № 1. – С. 40-43.

Момот Л.Л. Проблема розвитку інтелектуальної інтуїції учнів у навчанні // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 3.

Мета: навчитися формувати уміння і навички на прикладі конкретного уроку.

Головні умови успішного формування вмінь і навичок – усвідомлення мети завдання і розуміння його змісту та способів виконання. Цього досягають через

пояснення завдання, демонстрування кращих зразків виконуваного завдання та саме виконання дії. Успіх формування вмінь і навичок найбільше залежить від свідомого ставлення, готовності особистості до опанування вмінь і навичок, зацікавленості в кращому виконанні дій, пов'язаних із виконанням завдання.

У ході формування вмінь і навичок важливо враховувати індивідуальні особливості: тип нервової системи, попередній досвід, теоретичні знання, нахили та здібності. Не менш важливу роль в опануванні вмінь і навичок відіграють умови навчання, правильна організація процесу вправління: послідовність засвоєння дій, поступовий перехід від простішого до складного завдання, від повільного до швидкого темпу їх виконання. При вправлянні потрібно враховувати і те, що тривале, без перерв, вправління, як і тривалі перерви в ньому (наприклад, заняття з музики, спортивні тренування, трудові операції проводяться один раз на тиждень) не сприяють успішному формуванню вмінь і навичок. Тривалі інтервали між вправами ведуть до згасання утворених умінь і навичок. Методисти вважають, що найбільш важлива робота у цьому напрямі має проводитися у 5-7-х класах, бути систематичною і послідовною.

Учитель повинен чітко уявляти, яких прийомів навчальної роботи відповідно до вікових пізнавальних можливостей потрібно навчати школярів у конкретних класах, на яких темах і джерелах з давньої та середньовічної історії можна проводити таке навчання. На початку кожного навчального року методисти радять учителям проводити в класах спеціальні самостійні роботи, які допомагають діагностувати рівень оволодіння основними пізнавальними прийомами. За їх результатами визначаються і плануються основні напрями формування в учнів нових пізнавальних умінь і удосконалення вже освоєних. Цілеспрямоване і планомірне застосування системи методичних засобів формування вмінь учнів: а) пояснення суті і практичного значення кожного способу навчальної діяльності стосовно пізнання історії; застосування пам'яток з переліком виконуваних дій; б) планування вчителем завдань і задач, у тому числі й проблемних, по кожному розділу і великим темам курсу з урахуванням перспективи формування різних способів діяльності, необхідних для засвоєння даного історичного матеріалу; в) виконання учнями завдань і задач (переважно з підручників), які закріплюють ці знання про способи діяльності, вчать творчому застосуванню формованих умінь; г) створення на уроках проблемних ситуацій, які стимулюють застосування різноманітних способів пізнавальної діяльності, і за їхньою допомогою оперувати теоретичними знаннями; д) систематичний контроль (з боку вчителя) і самоконтроль (з боку учнів) за пізнавальною діяльністю класу, зокрема рецензування розгорнутих відповідей різного характеру, аналіз планів, конспектів, тез за змістом і за формою.

Творче завдання: Усний виклад на уроці історії.

Рекомендована література

1. Годер Л.И. Методическое пособие по истории древнего мира. – М. 1977.
2. Методическое пособие по Новой истории. – М., 1979.
3. Краснобаев Б.И. Методика преподавания истории. – М., 1970.

4. Александрова Г.І., Александров В.М., Полякова Л.І. Методика викладання історії в школі. Навч. посіб. для вищих навчальних закладів. – Мелітополь, 2007. – С. 23-27.

5. Студеникин М.Т. Методика преподавания истории в школе. – М.:,2000. – С. 60-75.

Комаров В. Методичні питання формування усвідомленості знань учнів / В.Комаров. // Рідна школа. – 2000. – № 9. – С. 21-23.

Мета: проаналізувати словесні методи навчання на уроці історії.

Усне слово вчителя є одним із головних джерел історичних знань для учнів. За допомогою живої мови вчителя можна відтворити картини історичного минулого, уявити картини сучасності, розкрити логічну послідовність історичних подій, зрозуміти не тільки значення факту чи події, але й піднятися до усвідомлення закономірностей історичного процесу. Живе переконливе слово вчителя несе не тільки історичні знання, але й виховує почуття учнів, розвиває інтерес до історії.

Розрізняють такі види усного викладання: оповідання, опис, характеристика, пояснення, бесіда, лекція.

Багато хто із починаючих педагогів з усього арсеналу видів усного викладання вибирають розповідь, тобто оповідання або смислове повідомлення. Така обмеженість у видах і може зменшити пізнавальну та виховну цінність уроку. Досвідчений вчитель вибирає метод викладання в залежності від матеріалу, мети уроку, підготовленості класу. І як показує практика роботи досвідчених вчителів історії, вони використовують на уроці не один якийсь вид викладання, а поєднують різні.

Розповідь – це яскраве, образне, розповідне сюжетне викладання історичних процесів або подій. Характерними рисами для розповіді є наявність сюжету, динамічність дії, участь в подіях історичних діячів і народних мас. Так, у формі розповіді можна подати матеріал про повстання Спартака, відкриття Колумбом Америки, узяття Бастилії, героїчну оборону Одеси, Севастополя, звільнення Києва і ін. За допомогою розповіді вчитель може показати значимість історичної події, сформуванати образне уявлення про діючих історичних героїв, нові історичні явища, озброїти школярів новими фактами і висновками про історичні події.

Для того, щоб розповідь була яскравою, виразною, захоплюючою необхідно у відповідності до вимог риторики відібрати яскраві та цікаві матеріали, відтворити в композиції розповіді стратегічний задум і використати необхідні тактичні засоби усного викладання. Образність та виразність викладання можуть бути досягнуті завдяки використанню в розповіді матеріалів із історичної художньої мемуарної літератури. У ході викладання розповіді потрібно триматися вільно, доцільно використовувати жести, мова повинна бути точною, ясною, доступною, емоційною. Важливо звернути увагу на те, який вид усного викладання доцільно використовувати в молодших та середніх класах. Проте це не значить, що для цього віку учнів необхідно виключити такі види усного викладання як пояснення, опис та характеристика. На уроках історії в старших класах має переважати пояснення, де роз'яснюється суть та значення складних історичних явищ та понять, показуються причинно-наслідкові зв'язки, учні підводяться до розуміння закономірностей історичного процесу. У ході пояснення вчитель повинен розвивати логічне мислення учнів, що є центральною ланкою всього процесу навчання.

Важливими методичними елементами усного висловлювання на уроці є опис та характеристика історичних подій. Опис використовується для розкриття суттєвих рис та

ознак історичних явищ. Він може бути картинним або аналітичним. Опис має об'єкт, але не має сюжету. Так, при вивченні теми: «Природа та населення Давньої Греції» доцільно використовувати опис природно-кліматичних особливостей Давньої Греції, населення Греції, їх заняття, побут, засоби праці.

Аналітичне описання буде доречним при висвітленні політичного устрою та управління Давньої Греції. У цьому випадку аналітичний опис буде наближатись до пояснення, необхідно звернути увагу на те, що опис має бути яскравим, емоційним, а також логічно послідовним, ясним та точним.

Характеристика є різновидом опису. Вона буває короткою та розгорнутою для конкретизації та узагальнення. Частіше вона включає точне лаконічне перерахування особливостей історичного явища, його суттєві риси та внутрішні зв'язки. Використовуючи такий вид усного висловлювання як характеристика, вчитель історії впливає як на розум, так і на почуття школярів, що, в свою чергу, сприяє формуванню в учнях відповідного відношення до історичних явищ та подій.

В процесі вивчення учні повинні засвоїти : закономірності історичного розвитку, знайти основні історичні факти, поняття, терміни, знайти важливі дати, роздивлятися історичний процес по причинно-наслідковому зв'язку, розуміти їх значення, взаємозв'язок, значення історії в житті людини.

В процесі вивчення історії учні оволодівають системою наукових оцінок, висновків, закономірностей історичного розвитку суспільства.

Теоретичний матеріал програми включає в себе поняття різних ступенів узагальнення. Програма визначає світоглядні ідеї - прогресивний поступовий розвиток, закономірні зміни формацій, роль особистості та народних мас в історії.

Різні види словесного викладу матеріалу вчителем повинні задовольняти наступним основним педагогічним вимогам:

1. Науковості й ідейності спрямованості, що полягають у строго науковому підході до добору матеріалу й оцінці його ідейно-політичної значимості.

2. Логічній послідовності і доказовості, що забезпечує систематичний характер знань, їхня усвідомленість.

3. Ясності, чіткості і дохідливості, що сприяють міцному засвоєнню знань, створенню необхідної основи для правильних узагальнень і висновків.

4. Образності, емоційності і правильності мови вчителя, що полегшують процес сприйняття й осмислювання досліджуваного матеріалу, що викликають інтерес і залучають увагу учнів, що діють не тільки на розум, але і на їхні почуття.

5. Обліку вікових особливостей учнів, що передбачає поступове ускладнення усного викладу матеріалу вчителем на послідовних етапах навчання і посилення абстрактного мислення учнів.

У процесі застосування методів усного викладу матеріалу основним джерелом знань для учнів є живе слово учителя в монологічній формі. Розглянемо дидактичні вимоги до названих методів.

Пояснення вчителя – це такий виклад матеріалу, основна мета якого полягає в тлумаченні окремих понять, явищ, правил, закономірностей способів дій тощо.

Без чітких і правильних пояснень вчителя неможливе розуміння і свідоме засвоєння матеріалу учнями з вадами інтелекту. Те, що нормальні діти легко розуміють,

розумово відсталим часто треба неодноразово пояснювати. Пояснення в допоміжній школі широко використовується на уроках з усіх предметів загальноосвітнього циклу і професійно-трудового навчання.

Яким має бути пояснення вчителя в корекційній школі?

Учителеві варто заздалегідь виділити із складної структури навчального матеріалу найсуттєвіші, найважливіші компоненти, від яких залежить розуміння всієї теми, і які треба пояснити учням, щоб домогтися свідомого і міцного засвоєння. Отже, пояснення вчителем основних законів, зв'язків, принципів, понять має бути чітким і досить лаконічним.

Учителеві треба враховувати психологічні особливості дітей, щоб зробити пояснення доступним і зрозумілим. У допоміжній школі можливе виникнення протиріччя між принципами доступності і науковості в навчанні. Вчитель має передбачити це і намагатися дотримуватися наукової суті та достовірності пояснень, які він в елементарній формі подає дітям. Щоб діти краще сприймали, розуміли і засвоїли матеріал, треба пов'язати його з життєвим і навчальним досвідом учнів, з їхніми інтересами.

Відомо, що створення необхідних асоціацій в свідомості учня в значній мірі залежить від мобілізації його уваги у процесі сприймання матеріалу. Найбільш доцільно розвивати увагу учня допоміжної школи на основі створення у нього мимовільного інтересу до матеріалу. Інтерес учня, а отже і його увагу, можна викликати різними прийомами, серед яких важливе місце займає показ значення для учнів (зокрема для їхнього подальшого життя і праці) тих чи інших знань. Це здійснюється за допомогою запитання ("Для чого нам треба це знати?") і відповіддю на нього.

Допитливість учнів може бути активізована і так: учитель повідомляє цікавий, емоційно захоплюючий факт, який створює в них бажання дізнатися про нього більше, детальніше, глибше.

Корисним є створення протиріччя між знаннями, наявними у школярів, і тими які потрібні для розуміння нових фактів, виконання нових завдань: учитель залучає знання, яких учні набули раніше, і знаходить можливість показати їм, що для виконання поставленого завдання цих знань мало. Внаслідок цього в учнів виникає певна установка на сприймання пояснень вчителя.

Як варіант цього прийому можуть бути використані ситуації, за якими передбачення, висловлені учнями з приводу певних фактів, явищ, не відповідають дійсності. Наприклад, учитель на уроці географії звертає увагу на положення на карті Білого та Баренцового морів і запитує: "Як ви думаєте, яке море тепліше?" Керуючись раніш засвоєною закономірністю: "чим південніше, тим тепліше", учні висловлюють думку, що Біле море тепліше, ніж Баренцове. Вчитель наводить конкретні факти, які заперечують їхнє передбачення, і це створює у школярів інтерес до незвичайного явища, внаслідок чого пояснення вчителя сприймаються більш уважно.

Перед поясненням варто ширше використовувати запитання типу "Чому?", "Що буде внаслідок цього?", "Як це довести?" тощо, враховуючи психологічне положення про те, що постановка запитання, виділення проблеми є поштовхом для процесу мислення. Звичайно, не завжди учні Допоміжної школи зможуть самі відповісти на такі запитання, але пояснення вчителя вони будуть слухати з більшою увагою.

Іноді інтерес учнів до сутності явищ викликають демонстрацією дослідів і запитаннями, що також створює сприятливі умови для засвоєння пояснень учителя.

Використовуючи метод пояснення, вчитель допоміжної школи може будувати свої міркування двома логічними шляхами: індуктивним (з ряду конкретних фактів виводяться узагальнення) та дедуктивним (спочатку формується закон, правило, загальне положення, а потім воно конкретизується в окремих прикладах). Вибір шляху пояснення залежить від характеру матеріалу, його зв'язку з відомим, рівня розвитку учнів тощо, але в усіх випадках успіх залежить від нерозривного поєднання індукції та

дедукції у навчальному пізнанні. Це означає, що кожне узагальнення треба конкретизувати, підтверджувати прикладами, за можливості різноманітними, а конкретні факти, явища, в свою чергу, треба обов'язково пояснювати узагальненим правилом, законом. Тільки за таких умов можуть коригуватися вади мислення учнів допоміжної школи, насамперед розрив між операціями узагальнення і конкретизації.

Неабияке значення щодо використання методу пояснення має перевірка розуміння учнями матеріалу, який вивчався. Учителю спеціальної школи варто враховувати, що стверджувальні відповіді школярів з вадами інтелекту на запитання типу "Чи вам усе зрозуміло?" не свідчать про те, що це дійсно так. Часто розумово відсталі учні переконані, що зрозуміли пояснення вчителя, але насправді ці їхні враження помилкові. Вони можуть правильно відтворити словесне формулювання правила, закону, але більш глибока перевірка усвідомлення ними матеріалу показує, що сутності пояснення вони не зрозуміли. Тому доцільно в процесі перевірки розуміння учнями роз'яснювального питання не обмежуватися завданнями на відтворення знань функцією пам'яті, а ширше пропонувати учням завдання інтелектуального характеру: пояснити новий факт, навести власний приклад, довести правильність чи помилковість відповіді товариша, практично застосувати знання (під час виконання вправ, малюнків, моделювання тощо).

Використовуючи метод пояснення, учитель спеціальної школи повинен аїсгивізувати пізнавальну діяльність учнів. Не можна недооцінювати можливостей самостійного мислення розумово відсталих дітей і віддавати перевагу лише "найкоротшому шляху" в навчанні - від мовлення вчителя до механічної пам'яті дитини. Л. С. Виготський стверджував, що такий шлях веде до формалізму в навчанні, назвавши його "педагогічно безплідним". Спостереження і експериментальні дослідження свідчать, що розумово відсталі учні вже у молодших класах (а деякі з них — навіть у першому) можуть в ряді випадків зробити хоча й елементарні, але більш-менш самостійні умовисновки. Так, доступним для них є розуміння деяких явищ за аналогією, підведення конкретного факту під відоме узагальнення тощо. Зрозуміло, що потрібна відповідна допомога вчителя, але не як підказування висновку, а як поступове підведення учнів до нього чіткими логічними шляхами. Тому, як правило, пояснення учитель повинен тісно поєднувати з елементами бесіди, демонстрацією наочних посібників, вправами учнів, вимагати від них порівнянь, міркувань, зіставлень, тобто активної аналітико-синтетичної розумової діяльності. Але навіть якщо учні самостійно дійшли до правильного висновку, вчителю треба остаточно чітко сформулювати його, організувати виконання вправ для закріплення висновку, більш глибокого усвідомлення його всіма учнями.

Метод пояснення пред'являє певні вимоги до мовленнєвої діяльності вчителя. Вона не повинна бути занадто швидкою, враховуючи уповільненість її сприймання розумово відсталими учнями. Але варто пам'ятати, що занадто уповільнене "розтягнуте" мовлення вчителя може порушити в учнів цілісне сприймання інформації, вони забудуть початок фрази, доки дослухають її до кінця. Щоб спрямувати увагу школярів на основне, суттєве в поясненні, треба робити паузи перед логічними висновками, а також повертатися (неодноразово) до однієї і тієї ж думки для кращого її розуміння і засвоєння учнями. Вчителю варто пояснювати навчальний матеріал простою, доступною мовою, уникаючи складних слів і висловів.

Ці вимоги можна віднести і до іншої форми усного викладу матеріалу вчителем – методу розповіді.

Розповідь – це послідовний, живий, образний виклад матеріалу, спрямований в основному на повідомлення чи описування конкретних фактів і подій.

У допоміжній школі метод розповіді найчастіше можна зустріти на уроках читання, "Я і Україна" - у молодших класах, а в старших – на уроках історії, географії, природознавства, читання, соціально-побутового орієнтування.

Розповідь повинна бути науково правильною, для чого вчителю треба заздалегідь перевірити вірогідність фактів, про які він розповідатиме.

Усі факти, які мають виховне значення, варто підкреслити, іноді повторити. Учитель зможе розповідати просто і доступно для розумово відсталих дітей, лише коли сам добре володіє змістом навчального матеріалу, вільно орієнтується в ньому.

Великого значення у роботі з розумово відсталими учнями має емоційність, яскравість розповіді вчителя. Вона повинна впливати не лише на розум, а й на почуття дітей – у цих випадках вони усвідомлять розповідь і запам'ятають її. Учителю варто передбачити, які емоційні моменти він підкреслить у процесі розповіді. Учні допоміжної школи з інтересом і увагою

сприймають конкретні факти з історії наукових відкриттів, визначних подій, якщо вони пов'язані з діями видатних людей, героїчними вчинками сильних і мужніх осіб.

Але не варто захоплюватися наведенням таких прикладів. Вони необхідні, насамперед, для підкреслення навчального або виховного моменту розповіді. В цілому розповідь у допоміжній школі не можна перевантажувати зайвими фактами і описами.

Учні краще сприймають розповідь, коли відчувають особисте ставлення вчителя до даного факту, події, явища. Велике значення для піднесення емоційності і образності розповіді мають безпосередні спостереження, враження вчителя, якими він ділиться з учнями.

Позитивно впливає на сприймання розповіді розумово відсталими учнями її сюжетність, тому доцільно будувати розповідь з певною фабулою. Учитель повинен продумати зв'язок матеріалу розповіді з подіями сучасного життя, з інтересами учнів, наявними у них знаннями. Дбаючи про емоційність розповіді, вчителю слід пам'ятати, що надмірна емоційність, "прикрашення" розповіді відволікають учнів від сприймання головного, суттєвого.

У розповіді вчителя допоміжної школи зустрічається опис тих чи інших об'єктів, явищ тощо. Щоб цей вид усного викладу сприяв формуванню правильних і чітких

уявлень, учитель сам повинен добре уявляти собі те, що описує. Важливо враховувати уміння вчителя розповідати яскраво, образно, звертаючи увагу як на суттєві і специфічні риси об'єкти, так і на деякі дрібні, на перший погляд другорядні, пам'ятаючи, що вони часто необхідні для формування уявлень.

У процесі розповіді варто використовувати відповідні уривки з художньої літератури. Але якою б яскравою і барвистою не була розповідь учителя, в учнів не сформується чіткі уявлення про об'єкт, якщо вчитель не використає наочний матеріал – картини, ілюстрації підручника, малюнки, екранні засоби, натуральні об'єкти тощо. Отже, одна з найважливіших дидактичних вимог до розповіді – супровід демонстрацією наочних посібників.

Застосовуючи в допоміжній школі метод розповіді, треба пояснювати учням нові слова, терміни. Найбільш доцільно пояснити нові слова, пов'язані з темою уроку, перед початком розповіді, вписавши їх на дошці розібравши їхній зміст у відповідному контексті. Іноді нові слова пояснюють після розповіді, якщо учитель переконався, що учні не зрозуміли їх. Не варто проводити словникову роботу безпосередньо в процесі розповіді – це заважатиме розумово відсталим учням цілісно сприймати матеріал, відволікатиме їх від ходу розповіді.

Розповідь у допоміжній школі повинна мати цілісний, послідовний, закінчений систематизований характер, що підвищує її пізнавальну цінність, створює умови для кращого сприймання. Перед початком розповіді треба повідомити, про що учні з неї дізнаються, а в кінці розповіді – вичленити головну думку, висновок, який учні можуть записати в зошити.

Конкретні факти, які повідомляє вчитель у своїй розповіді, повинні бути матеріалом для формування понять, встановлення зв'язків між ними, базою відповідних узагальнень. До цієї роботи треба широко залучати учнів, пам'ятаючи, що їхня розумова активність - основна умова їхнього розвитку. Отже розповідь треба поєднувати з елементами бесіди, вправляти учнів у розв'язуванні розумових завдань. Елементи бесіди можуть бути введені і в процес самої розповіді для перевірки розуміння учнями матеріалу.

Як співвіднести обсяг, зміст і характер матеріалу, про який розповідав вчитель, з відповідними статтями підручника? Як правило, про всі факти з виучуваної теми, які є в підручнику, вчитель розповідає, а потім учні вивчають їх, працюючи з підручником. У розповіді повинні мати місце і деякі додаткові відомості, що допомагають краще зрозуміти тему, наблизити зміст статті підручника до сучасного життя. Залежно від рівня розвитку в школярів умінь самостійно користуватися підручником у старших класах учитель може в розповіді не повідомляти окремі нескладні для розуміння факти, описи, а запропонувати дітям дізнатися про них з підручника. Але це не стосується принципів питань теми, зокрема, висновків, законів, правил – їх треба розібрати на уроці під керівництвом учителя.

Неабияке значення має питання про час, що відводиться для монологічного викладу матеріалу вчителем на уроці. Відомо, що розумово відсталим учням важко тривалий час сприймати і усвідомлювати звернене до них мовлення - це залежить від недорозвитку в них доволі уваги, яка взується на вольових процесах, а також від зниження розуміння мовленнєвих узагальнень.

Індивідуальні особливості розумово відсталих школярів у цьому відношенні досить різноманітні, але, як стверджує І.Г.Єременко на підставі експериментальних даних, основна кількість розумово відсталих учнів може організувати себе на слухання розповіді протягом 20-35 хвилин і навіть більше. Проте це не означає, що розповідь учителя повинна займати стільки великими труднощами розумово відсталі учні усвідомлюють зв'язки та відношення між фактами і подіями — при прослуховуванні розповіді вони не вміють організувати свої розумові дії на зіставлення фактів, їх порівняння встановлення часових та причинно-наслідкових зв'язків, відмежування суттєвого від другорядного. Тому використовуючи в допоміжній школі метод розповіді, для усвідомлення учнями змісту матеріалу треба застосувати й інші методи (бесіду, вправи тощо). В цілому, оптимальний час, який учитель відводить монологічному викладу навчальної інформації, залежить від багатьох причин: характеру матеріалу, інтересу до нього учнів, володіння вчителем "технікою" розповіді, розвитку в учнів уміння організувати себе на слухання викладу вчителя тощо. Практика свідчить, що максимально розповідь учителя в допоміжній школі повинна тривати в молодших класах до 10-15 хвилин, у старших - до 20-25 хвилин. Зазначимо також, що розумово відсталі учні найбільш продуктивно сприймають розповідь в першу половину уроку (І. Г. Єременко).

Серед методів усного викладу матеріалу у загальній дидактиці виділяється й шкільна лекція – послідовний виклад якогось складного питання з глибоким науковим обґрунтуванням основних ідей. Шкільна лекція займає більше часу, ніж розповідь, передбачає її конспектування учнями, вимагає високого рівня розвитку довільної уваги слухачів. У зв'язку з порівняно елементарним характером навчального матеріалу в допоміжній школі, а також відомими особливостями пізнавальної діяльності розумово відсталих учнів (утруднення в довгочасовому сприйманні і свідомому розумінні монологічного мовлення, недорозвиток довільної уваги), шкільна лекція на уроках у допоміжній школі не застосовується. Але в деяких випадках у позакласній роботі з учнями старших класів допоміжної школи можуть бути використані лекції (звичайно, в більш елементарному і доступному вигляді, ніж у масовій школі) з питань історії, сучасних подій, на спортивні теми тощо. Це має певне значення в плані підготовки розумово відсталих дітей до соціальної адаптації в суспільстві.

Творче завдання: Викоритання творів художньої літератури на уроках історії.

Рекомендована література

- Коляда І.А., Загребельна Н.І., Порало Н.Д. Історія України (1914-1939) в художньо-літературних образах. – К.,2004. – 272 с.
- Бондаренко Ю. Вивчення художніх творів з проявом «нейтралізованого історизму» // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 7-8. – С.21-24.
- Бухлова Н. Як навчити учня вчитися. – К.: Шкільний світ, 2007. – 128 с.
- Косенко Н. Особливості сприйняття учнями художніх текстів // Дивослово. – 2003. – №10. – С.41-42.
- Пометун О. , Фрейман Г . Методика навчання історії в школі. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
- Токмаль Г. Вікова психологія як наукове джерело методики викладання літератури // Дивослово. – 2003. – № 6. – С.23-29.

Ситченко А. Тенденції розвитку методичної думки про аналіз художнього твору // Українська література в загально-освітній школі. – 2006. – № 4. – С. 17—21.

Цвікальська Г. Використання художньої літератури на уроках історії СРСР в 8-9 класах. – К.: Радянська школа, 1958.

Мета: з'ясувати методичні вимоги до використання творів художньої літератури, розробити план-конспект.

З методів роботи над художньою літературою виділяють такі:

- ❖ Метод літературно-художнього ілюстрування.
- ❖ Метод аналізу використовуваних уривків.
- ❖ Метод будування розповіді вчителя на основі щойно зачитаного чи переказаного своїми словами уривку.
- ❖ Метод посилення на твір.
- ❖ Метод використання матеріалу певного художнього твору (його образів, картин) в самій розповіді вчителя як будівельного матеріалу цієї розповіді.
- ❖ Комбінований метод, за яким робота над художньою літературою проводиться в поєднанні з іншими прийомами роботи в класі - з роботою над цитатами, роботою над історичним документом, історичною картиною, схемою, ілюстраціями підручника.

Поділ творів художньої літератури на дві групи — літературні джерела досліджуваної епохи та історичну белетристику. З певними застереженнями можна твердити, що художні твори є своєрідними документами епохи, в яку вони написані. Саме художні твори часто подають загальну характеристику історичної епохи, як наприклад, «Слово о полку Ігоревім», «Повчання дітям» Володимира Мономаха, хоч, звісно, не слід забувати про суб'єктивізм, притаманний згаданим творам (на зображення подій обов'язково впливає особиста позиція автора). «у літописця є найстрашніша зброя — замовчування», — писав П.Загребельний.

Інша група художніх творів — історична белетристика — це історична драма, повість чи роман. автори цих творів свідомо ставлять перед собою мету відтворення минулого в художніх текстах, і тим самим привернути увагу своїх сучасників до минувшини. За умови, якщо автори ретельно опрацьовують історичні джерела, глибоко аналізують історичні праці про події, покладені в основу художнього твору, то читач отримує яскраві історичні картини, не позбавлені реалістичного підґрунтя. таких авторів в українській літературі багато — П.Загребельний, З. Тулуб, І. Ле, В. Складенко, Н. Рибак, зрештою, усіх і не перелічити. Зрозуміло, що ці твори позначені яскравим суб'єктивізмом, але й цей суб'єктивізм надається для історичного аналізу. як тут не згадати думку Курта Тухольського: «Будь який роман відтворює епоху, у якій живе її автор». На виклад подій у художньому творі впливають історичні стереотипи, які притаманні епосі автора, і про це вчитель, який активно використовує фрагменти художніх творів на своїх уроках, повинен пам'ятати.

На уроках історії також можна використовувати фрагменти художніх творів, що є прикладом так званого «нейтралізованого історизму», у яких митець відмежовує конкретний суспільно-історичний змістовий шар, щоб сконцентрувати увагу читача на зображеннях психологічних, політичних, морально-етичних явищ, повторюваних, з

історичної точки, феноменах. до таких творів належить повість «тіні забутих предків» Коцюбинського.

Добираючи фрагменти літературних творів для уроку, слід враховувати низку важливих критеріїв. По-перше, зважати на пізнавально-виховну цінність матеріалу. учитель має глибоко проаналізувати твір та ретельно відібрати фрагменти, які використовуватиме на уроці. у літературних фрагментах історичні події повинні бути викладені правдиво, художні образи змальовано чітко й переконливо. дібрані літературні уривки повинні викликати в учнів відповідні емоції та спонукати до роздумів. По-друге, доступність матеріалу. Вчитель повинен враховувати відповідність матеріалу віку й розвиткові учнів. утім, добре, якщо вчитель організовуватиме навчання так, ніби перед ним діти трохи старші, ніж є насправді, ніби «забігатиме» вперед і завдяки цьому вестиме дітей за собою. Слід до найдрібніших деталей проаналізувати зміст відібраних фрагментів, особливо звертати увагу на лексику (іншомовні чи маловживані слова, специфічні звороти, образні вислови треба пояснювати учням для цілісного сприйняття фрагмента). Важливо звертати увагу і на обсяг відібраного тексту, адже завеликий уривок призведе до розпорошення уваги; з іншого боку, уривок не може бути куцим, він повинен бути оптимальним, щоб учні змогли вловити смислову лінію, відчутти літературний образ чи літературну картину. діти повинні сприймати художній текст як цілісне явище, що забезпечить передавання процесу трансформації почуттів та настроїв. По-третє, важливо спланувати методично виправдане використання фрагментів літературних творів. Залежно від того, відомий учням твір чи ні, йому належить відповідне місце під час вивчення історичного матеріалу. Відомий учням твір доцільніше використовувати для активізації пізнавальної діяльності чи закріплення знань, а невідомий твір — під час опрацювання навчального матеріалу доречно використання елементів художніх творів на уроках історії дає можливість вчителю підтримувати стійку уважність учнів, що позитивно впливає на їхню активність на уроці. По-четверте, фрагменти з художньої літератури повинні відповідати завданням і змістові історичної освіти.

Вдало підібрані художні образи посилюють мотиваційну складову навчання, дають учителю змогу донести до свідомості учнів зміст теми, сприяють міцному закріпленню вивченого матеріалу учитель повинен нагадати учням (про природу словесної творчості вони довідуються на уроках літератури), у чому полягає специфіка художнього мислення й художньої творчості, яку роль у літературі відіграє художній образ, і лише після цього учні зможуть вільно орієнтуватись в літературних фрагментах . Варто акцентувати на емоційно-логічній природі художнього образу, авторській позиції, своєрідності втілення національного та загальнолюдського, суспільного й особистісного. цьому сприятимуть правильно сформульовані літературні завдання.

Важливим елементом роботи над літературним твором є попередня підготовка вчителя до художнього читання – саме виразне читання емоційно насажує уривок, дає змогу осягнути його. Виразне читання справляє позитивний вплив на учнів.

Розглянемо принципи роботи з фрагментами літературних творів на різних етапах уроку. На етапі мотивації пізнавальної діяльності учнів доречно використовувати метод художньо-літературного ілюстрування, суть якого полягає в тому, що вчитель, висвітлюючи ту чи іншу подію, наводить яскравий уривок з художньої літератури

Слухаючи емоційне читання вчителя, учні співпереживають героям роману, переймаються настроями доби. За допомогою яскравого образу змальованої епохи учні самостійно можуть визначити подію, про яку йтиме мова на уроці, та сформулювати завдання уроку.

На етапі вивчення нового матеріалу можна використовувати наступні методи роботи над творами художньої літератури:

1. художньо-літературне ілюстрування.
2. аналіз уривків.
3. розповідь учителя на основі зачитаного чи переказаного уривку.
4. метод посилання на твір.
5. комбінований метод.

Сутність методу художньо-літературного ілюстрування полягає, як зазначали вище, в тому, що вчитель ілюструє свою розповідь фрагментами літературних творів.

Так, вивчаючи події Північної війни на українських землях і розповідаючи про зруйнування гетьманської столиці Батурина, доречно використати уривок з роману Романа Іваничука «орда», який емоційно ілюструє жорстокість дій царських військ: «Двір Мазепи, відгороджений неприступним од Сейму, муром і глиняним валом од міста, став ураз із надійного захистку пасткою. Ніби болотний чорторий вибухувала з-під землі брудною лавою орда — і заливала майдан гетьманського двору на гончарівці, що за півверстви від батурини. У вранішньому листопадовому сутінку ординці Меншикова скидалися на слижів, що опинилися на безводному дні спущеного ставу. Вони телесувалися, штовхалися, сопіли, крєтали, видобуваючись із провалля, яке враз, немовби розступилася земля, утворилося у стіні валу.

Оборонці гетьманської столиці, яку будь-яке вороже військо могло б узяти хіба що багатоденною облогою, розбігалися, не відаючи що трапилося, бо ж про потаємний хід знали тільки генеральні старшини, під оруду яких здав Мазепа батурин, вирушаючи із столиці, щоб у містечку горках над Десною з'єднатися із шведським королем Карлом XII. Судомний страх обезвладнив оборонців, які ще вчора зухвало вигукували, стоячи на високому мурі, що стрімко обривається до самого дзеркала Сейму: «Помремо, а в столицю нікого не пустимо!» Смерть прийшла неждано. Німіли руки, шаблі опускалися долу, орда вже ревіла моторошним ревом, той страшний рев оскверняв бога і людей, морозив кров у жилах; москалі стріляли з пістолів упритул, рубали шаблями й бойовими сокирами козацькі голови, удари падали на спини й потилиці — спротиву не було; жінки вибігали на мур і кидалися на вірну смерть у Сейм; ті, що з дітьми, ховалися у льохах...». Окрім цитування твору, під час пояснення можна застосовувати його докладний переказ. При цьому слід пам'ятати: якщо читання фрагмента художнього твору має бути художньо виразним, то переказ — точним, зі збереженням сюжетної лінії.

Використовуючи на уроці поетичні твори, пам'ятаймо, що доречніше наводити короткі цитати. Вони справляють сильне емоційне враження, легко запам'ятовуються й полегшують засвоєння навчального матеріалу.

«Верхів'я гір, верхів'я слави,
Шумить, шумить, шепоче ліс:
По битві на полях Полтави
Тут перше український кріс

Спиняв московських полчищ лави,
І вперше по літах недолі
Слова упали тут стрільцеві:
«Ми не поклонимось цареві!
Ми прагнем волі!»
О. Бабій про бої усусів за Маківку:
«А за столом...
ремні хрестами...
Крізь цигарковий дим-туман
блистять таємними очами...
Немов турецький ятаган,
блистять холодними очами...
Сказать? Ну, ясно. Це ж...Махно.
В лице янтарними очами —
лице не голене давно...»

В.Сосюра «Махно»

Аналіз літературного тексту вчитель здійснює разом з учнями. уривок слід читати частинами, супроводжуючи коментарями та евристичною бесідою. можлива й така схема опрацювання: прочитавши весь уривок, учитель пропонує низку запитань, що стосуються події чи постаті, змальованих у художньому тексті. Поступово робота з художнім текстом ускладнюється відповідно до того, наскільки досконалішими стали вміння учнів. якщо в 5—6 класах найкращий метод — аналітико-синтетичне читання художнього джерела під керівництвом учителя, то надалі використовуємо весь арсенал відповідних методів та прийомів. Особливий ефект справляє розповідь учителя, в яку втілено художній текст. Наприклад, розповідаючи про період монгольської навали на українських землях, можна проілюструвати свою розповідь-пояснення наступними літературними фрагментами:

«До походу в грудні 1238 року батий довго готувався, формуючи тисячі і тумани, збираючи зброю, одяг для воїнів, щоденно вислуховував своїх радників, які розповідали про історію того краю, традиції, князівську владу, стосунки між воло стелинами і боярами — усе мав знати він... «Ось на цьому і треба зіграти! — зраділо подумав хан. — Руські князі ненавидять один одного, хоча всі пов'язані між собою родинними узами. Видатних особистостей поміж них нема, кожен хизується своїми багатствами. Прийняли чужу віру і зараз змагаються в будівництві християнських соборів. І це тоді, коли треба було б зводити оборонні споруди, закуповувати зброю — не могли ж не чути про перемоги Священного Правителя»

О. Лупій «Падіння давньої столиці»

«—бачу, що в Києві урусів нелегко буде подолати, — відповів одноокий, завжди похмурий старець. — Згадай, що й Рязань та Ульдемир уруси шалено захищали. Слід послати зағони в обхід для нападу на місто відразу з усіх боків. Але спочатку ми повинні зробити широкий пролом де-небудь в міській стіні.
— Не поспішай! Незабаром ти побачиш тремтячих послів тут на колінах з проханням про помилування! Хіба вони не бачать скільки нас? Хіба наше військо навіть здалеку не повинне викликати у них смертельний жах? — сказав насмішкувато завжди ворогуючий з

бату-ханом гуюк-хан. — немає потреби даремно проливати священну монгольську кров. Слід вичікувати і брати місто мором.

— Ти ніколи не був і не будеш полководцем! — відповів засмучено з презирством бату-хан. — Субудай-багатур, чому затримуються наші стінобитні тарани?»

В. Ян «К «последнему» морю»

«Широкою рікою плили по Русі пожежі, руїни та смерть. Страшенна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну, щоб на довгі віки в самому корені відняти її силу, розбити її народне життя... Про якийсь будь опір на рівнім полі ніщо було й думати, тим більше, що Русь була роз'єднана і роздерта внутрішніми міжусобицями. Декуди ставали опором міщани в своїх мурах і не привичні до ведення правильної облоги монголи мусили не раз тратити багато часу, добуваючи брам і мурів топорами. Але слабі твердині падали більше через зраду і підкупство, ніж силою поборені. Ціль походу страшної орди були Угри — багата країна, заселена племенем, спорідненим з монголами, від котрого великий Чингізхан домагався, щоб йому піддалося. З трьох боків разом після плану батия мала впасти орда на Угорщину: зі сходу в землю Семигородську, із заходу із землі Моравської із півночі через Карпати...»

І. Франко «Захар Беркут»

Вивчаючи історію України в період правління Ярослава Мудрого, доречно використати фрагменти «Повісті минулих літ».

1. «В літо 1016 зустрілися Ярослав і Святополк і стали військами на обох берегах Дніпра. І не зважувалися ні ці вдарити на тих, ні ті на цих. Стояли так один проти одного три місяці. Та ось воєвода Святополків, роз'їздаючи понад берегом, став насміхатися над новгородцями, вигукуючи: «Чого прийшли ви з кульгавим цим? Теслярі, сокирники, ви! Ось заставимо вас хороми нам тесати!» Почувши те, сказали новгородці Ярославові: «Завтра ми переправимося на той бік...»

2. «І послав Мстислав кликати Ярослава: «Сідай у своєму Києві: ти старший брат, а мені хай буде ця сторона Дніпра». Та не посмів іти Ярослав до Києва, поки не помирилися вони. І сидів Мстислав у Чернігові, а Ярослав у Новгороді. Аж наступного літа зібрав Ярослав багато воїнів і повернувся до Києва».

3. «Печеніги взяли в облогу Київ. Ярослав же зібрав багато воїнів, варягів і слов'ян, прийшов до Києва і прорвався в місто. А було печенігів безліч. Ярослав виступив із Києва, приготувався до бою: варягів поставив посередині, а на правому крилі — киян, а на лівому крилі — новгородців».

4. «В літо 1037 заклав Ярослав місто велике, біля того міста Золоті ворота, заклав і церкву Святої Софії, а потім монастир Святого георгія і Святої Ірини. І стала при ньому віра християнська плодитися і поширюватися».

Наведені уривки вчитель «вплітає» у свою розповідь, концентруючи увагу учнів на ключових моментах історичного матеріалу.

На етапі осмислення чи систематизації знань ефективним є метод коментованого читання чи комбінований метод. у першому випадку вдаємося до аналізу літературної пам'ятки, алгоритм якого нагадує аналіз історичного документа: зачитуємо вголос літературне джерело, а потім коментуємо за частинами на основі запитань.

«Собор стояв посеред снігів у холодній білій самотизні. Возносився рожево під саме небо, і низькі хмари черкали об найвищу баню, заплутувались безпорадно поміж бань

нижчих, умить зупинялись У своєму бігові, і тоді видавалось, ніби починає летіти понад землею самий собор. А будували ж його в поспіху, вергали камінь, тягли дерево, везли плінфу, все те підняти треба було вище й вище, зчепити в невидимі для невтаємниченого ока сув'язі, з нічого вичарувати небачене, з сум'яття народити гармонійність.

Камінь і заправу носили на барках. Дерев'яних риштовань не ставили, бо тоді не було б підступу до стін тим незліченим тисячам люду, що прагнув підставити рамена свої під тягарі. Майстри каменю зависали в дерев'яних гніздах довкола стін, стояли густо на самих наверхнях будови, їм подавали все потрібне журавлями, блоками, крутилками, стосовано не тільки ручні, але й великі кола, порушувані ногами.

Так виросла ця велика церква, і так її довершено і покрито кованим золотом ще перед тим, як насипано на повну вишину нові вали Ярославові й назначено межі великого Києва.

Зроблено було в Софії силу-силенну роботи мистецької. Окрім мусійного убору (мозаїк), рівного якому було важко пошукати ще десь у світі, написано фресок многоличних двадцять і п'ять, на них же постатей сто п'ятдесят і чотири майже в повний людський зріст, фресок одноличних на весь зріст написано двісті і двадцять, а поясних — сто і вісімнадцять. Викладено в усьому соборі підлогу теж мусією з різнобарвного каменю, прикрашено, опріч того, всю серединність церкви візерунком мусійним і писаним, приліпами мистецькими, горорізьбою по червоному шиферу овруцькому».

П. Загребельний «Диво»

Орієнтовні запитання. 1. Коли споруджено собор? 2. За кого з князів це відбувалося? 3. яким чином здійснювали будівельні роботи? Скільки тривало спорудження храму? 4. опишіть мистецьке оформлення Софії Київської. 5. чи зберігся храм та його мистецьке оформлення до сьогодні?

Використовуючи комбінований метод роботи з фрагментами літературних творів, уривки художніх творів доречно поєднувати з історичними документами. уривок художнього твору замінює коментарі до документа та своєю «живою» мовою компенсує його «сухість». Прикладом можуть слугувати літературні фрагменти у поєднанні зі статистичними довідками, газетними статтями, мемуарами історичних діячів та фрагментами наукових праць істориків. Справляє ефект порівняння викладу тієї самої події в літературному джерелі попередніх часів та в сучасній белетристиці. для прикладу розглянемо уривки з літопису Руського та роману С. Скляренка «Володимир». учні самостійно опрацьовують уривок з літопису, а потім учитель зачитує уривок з художнього твору (для посилення ефекту бажано підібрати відповідну музичну композицію, що розкриватиме емоційну глибину події).

«У рік 6483 (980). І став княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири на пагорбі, поза двором теремним: Перуна дерев'яного, — а голова його (була) срібна, а вус — золотий, — і Хорса і Дажбога, і Стрибога, і Сімаргла, і Мокош. І приносили їм (люди) жертви, називаючи їх богами, і приводили синів своїх і жертвували (їх цим) бісам, і оскверняли землю требами своїми. І осквернилася жертвами їхніми земля Руськая і пагорб той. Але преблагий бог не хоче смерті грішникам; на тім пагорбі нині є церква святого Василія (Великого), як ото ми потім скажемо».

Літопис Руський

«І от на схилах між дерев і ярів з'явився Перун, що стояв досі на требниці, груба дерев'яна його постать, яку волочили гридні, підводилась, стрибала, падала, над узвозом Перун хитнувся, перевернувся і сторч головою вниз, ламаючи дерева, розриваючи кущі, риючи землю, з шумом, свистом, тріском полетів, повержений, упав в урвище недалеко від ручая і натовпу, що зацікавився, жажнувшись цього видовища.

Але Перун лежав там тільки одну мить, бо одразу біля нього з'явилися гридні, отроки, дворяни, що на конях примчали з гори, ремінними вузами й товстими мотузками вони зачепили лежачого бога за голову, руки, ноги, тіни, що бігали біля дворні, сокирами вирубали з постаті золото й срібло, а там усі вони вже разом вдарили коней, впряглися самі, крикнули й потягли Перуна по урвищу. Ідол Перун стрибав на вибоях: «гой-ла! гой-ла!» — щосили кричали погоничі. «Кириє, елейсон! Кириє, елейсон!» — співали священики. У численному натовпі вчинився великий шум і крик, стогнали жони, плакали діти.

Перуна дотягли до берега й штовхнули у воду. Важка дубова колода захрясла й непорушно лежала на косі. Тоді вперед кинулись дворяни, отроки, — в одязі, постолах, а хто і босий, лізли вони в воду, одштовхували дрючками й просто руками колоду від берега.

А на натовп у цей час напірало гридні, княжа дружина, розмахуючи списами, брязкаючи мечами, вони відтискували людей до води.

— Хрестіться во ім'я отця, і сина, і духа! — волали священики, а люди забродили, все глибше й глибше у воду. Нарешті Перун рушив з місця, поплив, за ним кинулись діти, вони плавали навкруг бога, багато людей, вражені тим, що робилось, стоячи у воді, кричали:

— Видибай, боже! Видибай, боже!

— Кириє, елейсон! Кириє, елейсон! — співали священики.

Перун плив. З високого пагорка з дерев'яного помосту на нього дивилися князь Володимир, княгиня Анна, воєводи, бояри.

— Видибай, боже! Кириє, елейсон! — змішувалось у гарячому повітрі.

А він плив далі й далі. берегом слідом за ним поспішали люди.

— Видибай, видибай, боже!

Князь Володимир бачив, як тікають врозтіч від священиків кияни, яке насильство чинять гридні й дружина, але не співчуття не жаль до людей краяли в цей час його душу.

Відтак учням пропонуємо порівняти розповідь про хрещення Русі в літописі та в романі й визначити ставлення до цієї події авторів, пояснити причину відмінностей.

Комбінований метод роботи над літературними творами передбачає поєднання тексту з ілюстраціями підручників, репродукціями картин, схемами тощо. Приміром, вивчаючи політичний та соціальний устрій Київської Русі, нижченаведений уривок з роману «диво» доречно доповнити репродукціями картин С. Іванова «торг у східних слов'ян» та В. Васнецова «Торг».

Уривки з художніх творів надаються для використання на етапі узагальнення та систематизації знань. так, опрацьовуючи події, пов'язані з добою татарських набігів на українські землі, доречно використати наступний уривок з повісті осипа Назарука «Роксоляна»:

«Що саме сталося, в першій хвилі ніхто з учасників весілля не здавав собі справи. Вони тільки почули оподалік крики. Уривані, проразливі крики. Всі занепокоїлися й заметушилися. Та й почали інстинктивно оглядатися за місцем укриття... Втім скричав хтось: «Татаре йдуть!» «Алла-гу!» — залунали дикі крики вже в улиці із боків. Весілля вмить розлетілося серед страшного переполоху. Кожний скакав, куди міг. Хто в сад, хто між будинки, хто в шуварі недалекої річки Липи. Настуня вискочила зміж своїх дружбі і хопилася свого судженого. Хвильку обоє стояли перед створеною й освітленою церквою, мов задеревілі. На хвильку пустилися йти в церкву, мов під опіку св. Духа. А потому вибігли й пустилися бігти в сад. Але вулиця була вже заповнена татарськими їздцями. Вони з диким криком перли наперед. густі гриви й хвости їхніх негарних коней, «бакематів», досягали землі. багато весільних гостей було вже в їх руках — на арканах. На оболоню за садом теж видно було татар, що уганялися за поодинокими людьми то на конях, то пішки. Рев худоби долітав з цілого передмістя. Тут і там блимала пожежа. То татаре підпалювали виграбовані доми передмість Рогатина.

Міста ще не мали в руках. Там лагодилися до оборони. Чути було грання труб і биття в дзвони, мов на пожар».

Орієнтовні запитання. 1. Про який період української історії йдеться в уривку? 2. яка мета військових операцій татар? 3. якою була подальша доля бранців?

Отже, використання художньої літератури на уроках історії надзвичайно багатопланове, може здійснюватися різними прийомами і є прикладом вдалих міжпредметних зв'язків. окрім того, ця робота сприяє формуванню мовної компетентності, що є актуальним за компетентнісного підходу. така робота сприяє розвиткові творчого потенціалу учнів. однак учитель повинен пам'ятати, що художні словесні чи візуальні образи мають використовуватися не з метою ілюстрування чи, тим паче, розваги, а щоб успішніше реалізовувати завдання уроку, поживити роботу учнів, активізувати їхній інтерес до історії та літератури загалом.

Творче завдання: Формування просторових умінь на уроці історії.

Рекомендована література

Бардин К.В. Как научить детей учиться: [Кн. для учителя] / К.В.Бардин. – М.: Просвещение, 1987. – 112 с.

Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: [монографія] / К.О.Баханов. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 160 с.

Брижатенко О. Можливості імітаційно-дидактичної гри у формуванні пізнавальної активності старшокласників / О.Брижатенко. // Школа першого ступеня: теорія і практика: [збірник наук. праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди]. – [Вип. 21]. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – С. 203-211.

Мета: розвинути вміння роботи з історичними мапами, контурними картами ін.

Історичні події проходять не лише в часі, але і в просторі. Вчителю необхідно знати засоби формування знань локальних історичних зв'язків. По-перше, при вивченні історичних подій необхідно співвіднести їх з конкретним місцем, де вони відбулися, тобто

локалізувати подію. Вивчається локальність за допомогою мапи. По-друге, учнів треба навчити читати мапу і вміло користуватися нею.

Існує 3 види історичних мап:

- загальні мапи, що відображають історичні події в країні, групі країн, на певному історичному етапі. Наприклад: Франція I половина XVII ст..

- оглядові мапи, відображають історію у вигляді окремих послідовних моментів. Наприклад: Розширення Франції в період наполеонівських війн; або Російська імперія у 1700 – 1914 рр.

- тематичні мапи, присвячені окремим подіям. Наприклад, «Паризька комуна», «Селянська війна в Німеччині 1552 р.», або «Повстання Спартака».

Різновидом тематичної мапи є мапи-схеми, мапи-вкладини, контурні мапи.

Історичні мапи мають специфічні відмінності від географічних мап:

- в історичних мапах зазначені кордони держав;
- відмічаються місця розселення народів;
- на мапі показано хід військових дій;
- події можливо показані в динаміці;
- історична мапа має свою символіку.

Що дає використання історичних мап? Історичні мапи дозволяють побачити подію в просторі, розкрити причинно-наслідкові зв'язки історичних явищ, дозволяють систематизувати й узагальнювати знання щодо історичних подій, держави, епохи.

Розуміючи значення мап, вчитель повинен навчити дітей їх читати. Як проводиться ця робота ?

Робота з мапою розпочинається:

- з ознайомлення із зовнішнім виглядом історичної мапи;
- з вивчення умовних позначок;
- з'ясування, яке значення має колір мапи, забарвлення різних держав;
- визначення системи показу кордонів держав, річок, битв;
- вивчення додатків до мапи для посилення виразності аплікацій у вигляді прапорців, стрілок, людей, кораблів, вогнищ.

Робота з мапою є невід'ємною частиною діяльності вчителя історії. Методично правильна робота вчителя з мапою, дозволить учням навчитися читати мапу, вміти використовувати її при відповіді на поставлене запитання.

Творче завдання: Методика краєзнавчої роботи в школі

Рекомендована література:

Белов А.В. Новые подходы к изучению местной истории и использование краеведческого материала в школе // Преподавание истории и обществоведения в школе. – 2000. - №10. – С.47-50.

Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. – М., 1968.

Герасимов Т.А. Кабинет истории в школе. – М., 1974.

Дайри Н.Г. Обучение истории в старших классах средней школы. – М., 1966.

Методика историко-краеведческой работы в школе / Сост. Н.С.Борисов. – М., 1982.

Трефяк Я. Методика краєзнавчої роботи в школі // Історія в школах України. – 2002. – №1. – С.33-37.

Мета: науково-методично обґрунтувати необхідність краєзнавчої роботи в школі, визначити етапи, форми і методи краєзнавчої роботи, розробити методичні схеми і рекомендації вивчення краєзнавчих об'єктів; екскурсії до краєзнавчого музею; тематичні розповіді екскурсовода і керівника факультативу; навчально-практичні роботи, лабораторні (з документами, архівними матеріалами з історії краю); практикуми в місцевому архіві; тематичні походи та експедиції; конференції з історії краю; організація книжкових тематичних виставок і занять з бібліографії краю; робота з краєзнавчими текстами; дидактичні ігри з краєзнавства; ярмарки народних пісень, приказок, предметів побуту.

Важливою ділянкою краєзнавчої роботи в школі є факультативні заняття. Досвід підтверджує, що вони хоча й належать до категорії навчальних, однак в основному передбачають широку позакласну і позашкільну діяльність. Головними особливостями факультативів є: поглиблене теоретичне вивчення матеріалу, різноманітність форм і методів роботи. В їх основі лежить добровільний та глибокий інтерес учнів до краєзнавства, а також самостійна діяльність. Краєзнавчі факультативи організовують тих школярів, які прагнуть самостійно отримати знання про рідний край, поглиблено вивчають документальні матеріали місцевих архівів, музеїв, наукову краєзнавчу літературу, беруть участь в експедиціях.

Аналіз науково-методичної літератури засвідчує, що за змістом факультативні курси поділяються на ті, які повністю ґрунтуються на краєзнавчому матеріалі, та на загальноісторичні, з використанням місцевого матеріалу. Перші дають учням можливість отримати систематичні знання з історії рідного краю, в других – краєзнавчий матеріал включається тільки на основі логічних зв'язків. Вибір факультативу з історії краю обумовлюється підготовкою вчителя до його проведення, інтересом учнів до вивчення свого краю, наявністю навчальної бази. Дослідницька спрямованість у роботі факультативу з історії краю є необхідною умовою його успішної діяльності. Тому в роботі краєзнавчого факультативу особлива увага приділяється самостійній дослідницькій діяльності його слухачів. Факультативні заняття вимагають диференційованого підходу до учнів, врахування їхніх інтересів, умінь і пізнавальних можливостей.

Поради. Система методичної роботи з краєзнавства

Така послідовність цієї роботи:

Розповідь про першу історичну згадку про село (місто).

Розпочати збір матеріалів про історію села (міста) або якщо вони зібрані, то їх підготовку(або вивчення) здійснити у такій послідовності:

- історичні відомості про заснування і назву села (міста);
- як здійснювалась його забудова;
- перші поселенці і їхні заняття;
- як зростала чисельність жителів;
- умови життя, національний і соціальний склад населення;
- вулиці і площі населеного пункту, їх назви та історія;
- які визначні історичні місця знаходяться у вашому селі (місті);
- формування архітектурного обличчя села (міста);

- визначні особистості – вихідці з рідного села (міста).

В процесі виконання цієї роботи періодично з учнями проводяться бесіди на тему: "Історія села (міста) – історія нашої Батьківщини", "Роль і місце вивчення історії села(міста) в нашому житті", "Історія села (міста) в народних піснях, переказах, легендах, віршах, оповіданнях".

Поглиблюється вивчення певного краєзнавчого об'єкту з учнями і під час тематичних екскурсій до краєзнавчого музею села (міста). Підсумком роботи, своєрідним звітом можуть бути учнівські реферати, до написання яких ставляться певні вимоги: різноманітність тем, відображення в них всієї специфіки краєзнавчої роботи, самостійність у роботі над рефератом, збір і оброблення матеріалу, його систематизація, написання і захист реферату.

Для поглиблення і деталізації краєзнавчої роботи можна запропонувати учням написання рефератів про історію вулиці села(міста), де вони проживають у відповідно обраний період. Схема підготовки матеріалів до написання реферату з історії вулиці буде мати такий вигляд: історія назви вулиці; події, що відбулися на цій вулиці; історія її забудови, перспективи розвитку; історія побудови та розвитку промислових підприємств, установ та закладів, що розташовані на цій вулиці; історія окремих будинків і споруд; бібліографії цікавих людей, які жили або проживають на вулиці; пам'ятники історії, культури на вулиці. Крім цього учням, які бажають вивчати історію конкретної вулиці, можна запропонувати підготувати реферат на одну з таких тем: "Рідна вулиця", "Історія вулиці, на якій ти живеш", "Роль вулиці у твоєму житті". "Меморіальна дошка – візитна картка історії вулиці".

Важливим об'єктом для вивчення може стати історія якогось підприємства, процесу колективізації або створення першого фермерського господарства. Зазначений вид краєзнавчої роботи крім суто історичного аспекту має виховне значення. Адже в процесі дослідження конкретного господарського об'єкту чи соціально-історичного явища учні отримують безцінний досвід сприйняття соціальної інформації з перших рук, у всіх її проявах.

У сучасній методиці викладання історії в школі розроблено систему, що включає ряд етапів та різноманітні форми і методи її реалізації.

Поради. Перший етап (підготовчий) передбачає орієнтовні поради щодо вибору школярами теми дослідження історії рідного краю. Вона повинна:

- мати важливе освітньо-виховне значення;
- бути тісно пов'язана з програмою з історії України;
- сприяти глибокому розумінню загальних закономірностей історичного процесу й особливостей історичного розвитку краю;
- мати новизну і актуальність;
- відображати єдність цивілізаційного й культурного підходів при її дослідженні;
- враховувати диференційований підхід до учнів.

Другий етап (освітньо-пізнавальний) передбачає рекомендації щодо організації і проведення краєзнавчого дослідження у такій послідовності:

- вибір теми, визначення мети і завдань дослідження;
- розроблення загального плану роботи;
- підготовка програми збирання і систематизації краєзнавчих матеріалів;

- розподіл пунктів плану теми, видів роботи і встановлення строків виконання;
- визначення форм, методів і прийомів роботи;
- встановлення строків підбиття підсумків з кожного розділу теми;
- вивчення різноманітних джерел з теми дослідження;
- виявлення і вивчення документальних джерел, які зберігаються в місцевих архівах, музеях;
- пошук учасників історичних подій, очевидців, що мають відношення до проблеми дослідження;
- збирання предметів матеріальної і духовної культури, перевірка їх достовірності;
- науково-методичне оформлення зібраного матеріалу;
- використання зібраного і опрацьованого дослідницько-краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі школи.

Синхронно другий етап роботи з учнями передбачає формування практичних умінь і навичок роботи з першоджерелами на факультативному занятті, в місцевому архіві, музеї, бібліотеці, участь у походах, тематичних екскурсіях.

Певна частина учнів об'єктом дослідження вибирає усну народну творчість на території краю. Їм можна запропонувати таку схему роботи, порядок вивчення:

- вид творчості (дума, легенда, переказ, прислів'я, пісня);
- місце запису (населений пункт, район, область);
- дата запису (рік, місяць, число);
- автор твору (певна особа, колектив);
- події, що могли лягти в основу твору;
- відомості про осіб, які згадуються в творі;
- ступінь поширеності твору в даній місцевості;
- популяризація твору гуртами художньої самодіяльності.

Для поглибленого вивчення учнями усної народної творчості використовуються різні форми і методи діяльності: стаціонарну й експедиційну. До стаціонарної належить заняття в гуртку "Юний фольклорист". До другої – експедиції по рідному краю.

Схожу роботу можна проводити з тими учнями, які прагнуть вивчати етнографію. Робота по організації етнографічних досліджень учнями може мати таку сутність і послідовність:

- вид і назва етнографічного твору;
- давність виявленого твору, предмета та його місцезнаходження, реєстрація (село, район, область);
- дата запису (рік, місяць, число);
- автор твору (певна особа, колектив);
- наявність регіональної специфіки;
- ступінь поширення етнографічного твору в даній місцевості.

Поглиблювати знання з етнографії учні можуть в гуртку "Юний етнограф". Тематика занять може мати такий вигляд: "Суть етнографії та її методи", "Етнографія нашого краю", "Традиційні народні ремесла краю". Важливо провести з учнями екскурсії в музеї етнографії з подальшою підготовкою повідомлень, виступів на такі теми: "Українське житло та його особливості", "Особливості побуту гуцулів", "Особливості одягу бойків", "Старовинні знаряддя праці селян на території краю". З метою систематизації і

закріплення знань з етнографії можна з учнями провести вікторини: “Чи знаєте ви народні ремесла краю?”, “Традиційний одяг етнічних груп краю та його елементи”.

Важливим краєзнавчим об'єктом для вивчення може стати вивчення історія свого роду. Можна запропонувати такі рекомендації щодо вивчення історії родоводу:

Мої батьки, їхнє походження, національність.

Мої предки: дідусі, бабусі, прадіди, прабаби. Їхнє походження, заняття. Про які важливі факти з життя краю ви дізналися від них?

Що мені відомо про життя інших родичів? Чи знають вони український фольклор? Які з народних пісень їм найбільше до вподоби? За що ви любите і поважаєте своїх родичів? Як ви доглядаєте за могилами померлих? Запишіть до свого родоводу пісні, легенди, приказки, колядки і гаївки, які знають ваші рідні. Яким є походження вашого прізвища?

З метою поглиблення цієї роботи можна організувати і провести цикл бесід на тему: “Пам'ять родоводу”. “Історія роду – історія нашого народу”; експедицію: “Визначні діячі краю та їхні родичі”.

Зацікавленість певної частини учнів школи історією родоводу і родинними традиціями може сприяти створенню секції “Пам'ять родоводу”. Підсумки цієї важливої роботи можна підвести на загальношкільному святі “Родина, родина – від батька до сина... Родина. Родина – це вся Україна”, де у різних формах звітують всі, хто займався дослідженням проблем родоводу. Можна також провести конференцію, на яку винести захист таких науково-дослідницьких робіт: “Славені галицькі родини”, “Історія роду – історія України і краю”.

Особливе місце займає вивчення героїчних і трагічних сторінок з історії рідного краю. Ця робота проводиться в тісному поєднанні з вивченням всієї історії України. Можна організувати і провести експедиції по рідному краю з метою ознайомлення з її героїчним минулим, зокрема, з історією “Українських січових стрільців”. Привести в порядок їхні могили та вшанувати їхню пам'ять, організувати тематичний вечір “Наші земляки – українські січові стрільці”.

Творче завдання. Інтегрований урок

Рекомендована література:

Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: дидактичний словник-довідник. – Запоріжжя : Просвіта, 2002. – 108 с.

Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі /К. О. Баханов. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 160 с.

Інтегрований урок та його аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/technol/714>

Інтегрований урок як специфічна форма організації навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://valeriks.ucoz.ru/publ/11-1-0-110>

Меделяев В. Н. Уроки інтегративного типу / В. Н. Меделяев, И. В. Романеева // Преподавание истории в школе. – 1991. – № 4. – С. 23–29.

Моделювання навчальних занять на інтегрованій основі / за ред. О. Мариновської. – Івано-Франківськ, 2002. – 136 с.

Словник методиста : методичний посібник / укладач В. В. Волканова. – К. : Ірпінь, 2008. – 192 с.

Соловйова Л. І. Інтегрований урок як засіб вдосконалення навчально-виховного процесу / Л. І. Соловйова // Історія та правознавство. – 2006. – № 11. – С. 6–9.

Удод О. Про актуальні проблеми інтеграції історичної науки і освіти / О. Удод // Історія в школах України. – 2007 – № 7. – С. 13–18.

Білик Я.М. Дослідження ігрового феномену в культурі / Я.М.Білик. – Харків: Константа, 1998. – 144 с.

Мета: з'ясувати переваги і труднощі у проведенні інтегрованих уроків, розробити плани-конспект інтегрованого уроку.

У “Словнику методиста” знаходимо таке визначення терміна: “Інтегрований урок – це урок, який проводиться з метою розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, теорій, відображених у різних науках та відповідних навчальних предметах”. Інтеграцію взагалі визначаємо як доцільне об'єднання та координацію дій різних частин цілісної системи. Однак слід розрізняти поняття бінарного та інтегрованого уроків. Якщо бінарне навчальне заняття передбачає співпрацю двох учителів-предметників, то інтегрований урок – кількох. Інтегровані уроки – такі, які встановлюють зв'язки кількох дисциплін, дають перспективу формування і яскравішого уявлення щодо навколишнього світу, взаємозв'язків і явищ. Чи не найбільшою перевагою інтегрованих уроків є те, що основний акцент у них припадає не стільки на засвоєння певних знань, скільки на розвиток освітнього мислення. Структура таких уроків відрізняється чіткістю, компактністю, стислістю, логічною взаємообумовленістю навчального матеріалу на кожному етапі уроку, великою інформативністю та об'ємністю матеріалу. Досить часто інтегровані уроки називають між предметними. На перший погляд може видатися, що чи не єдиним уроком, який справді ефективно можна поєднати з історією, є українська література. Нині існує безліч літературних історичних творів, літописів, легенд, дум, переказів тощо, в яких викладено максимальну кількість історичної інформації. Дійсно, інтеграція історії та літератури дає широке поле діяльності як учнів, так і вчителів, можливість застосовувати різноманітні завдання, нерідко випереджальні – і такі уроки проводяться найчастіше. Однак не менш цікавими та такими, що несуть в собі різноманітні види діяльності, є інтегровані уроки історії України та всесвітньої історії, історії та географії, історії та ОБЖД, історії та зарубіжної літератури, історії та інформатики, історії та образотворчого мистецтва і навіть історії та фізичної культури. Своєю незвичайністю поєднання вони є дуже цікавими для учнів.

Переваги: По-перше, вони дають змогу глибше та різнобічно опрацювати тему, яка вивчається. Такі уроки спонукають до більш повного осмислення учнями навчального матеріалу, різні аспекти якого не можуть бути розкриті засобами якогось одного навчального предмета. Наприклад, у 8 класі під час вивчення теми “Українські землі у 60–80 рр. ХVІІст.”, зважаючи на складність пояснення явища “руїна”, а також причинно-наслідкових зв'язків, пов'язаних з цим явищем, доцільно провести інтегрований урок історія України – українська література. На уроці учні, проаналізувавши твір П. Куліша “Чорна рада” та порівнявши його з історичною реальністю, матимуть змогу глибше і повніше збагнути цю тему. Учні отримують максимум цікавої інформації, самі беруть активну участь у проведенні уроку, що, безумовно, сприятиме глибшому засвоєнню теми та тривалішому зберіганню інформації.

По-друге, інтегровані уроки, в своїй більшості, мають оригінальну форму проведення, а це, безперечно, зацікавлює учнів. Вже сам факт присутності більше одного вчителя на уроці збуджує цікавість учнів, що не може не позначитися на високому рівні запам'ятовування. Крім цього, інтегровані уроки, проведені в нестандартному форматі, як-то: диспут, конференція, вистава, суд, аукціон і таке інше – сприятимуть кращому запам'ятовуванню опрацьованого матеріалу.

По-третє, поєднання наочності різних предметів допоможе краще запам'ятати учням матеріал. Під час роботи з наочною (а в цьому випадку – під час інтегрованого уроку – її більше, ніж достатньо) учні здійснюють ряд інтелектуальних операцій, мають змогу порівняти, пізнати, встановити тощо. Подібна робота здатна тільки покращувати знання, вміння та навички школярів. По-четверте, пізнавальна діяльність учнів під час проведення інтегрованих уроків формує в них світогляд, а також впливає на всебічний розвиток особистості. Головною умовою на цьому етапі є безпристрасність та неупередженість вчителя при подачі інформації. Доцільніше буде надавати перевагу самостійній роботі учнів під час проведення інтегрованого уроку, практично повністю відмовившись від лекційного навчання. Тільки в таких умовах учень зуміє віднайти власне бачення тієї чи іншої події або явища.

По-п'яте, інтегровані уроки формують навички самостійної роботи з додатковою літературою. Особливо часто це спостерігається, коли одним із компонентів інтегрованого уроку є українська чи зарубіжна література. Чимала кількість художніх творів, у яких змальовуються історичні події, постаті чи явища, дають учителю широкий спектр різнобічних завдань, запропонованих учням під час підготовки до уроку, на уроці чи при перевірці домашнього завдання. Самостійна діяльність учнів – ще один крок до формування активної та творчої особистості.

І нарешті, по-шосте, інтегровані уроки приносять користь учителю, збагачуючи його новими, часто невідомими для нього фактами. Досвідчений учитель, готуючись до уроку, як правило, повторює відому інформацію. Однак другий учитель, учасник інтегрованого уроку, подаючи матеріал під кутом свого предмета, безсумнівно, віднайде певну цікавинку для свого вчителя-партнера. Таким чином, доповнюючи один одного, педагоги знайомляться з новою для себе інформацією, вдосконалюючи свої вміння та поліпшуючи знання. Для того, щоб реалізовувались подані переваги інтегрованих уроків, вчителю варто знати певні особливості таких уроків, а саме:

1. Помилковою вважається думка, що під час проведення інтегрованих уроків програмовий матеріал дублюється і через це такі уроки є малоефективними. Насправді матеріал неповторюється, а, швидше, поглиблює знання учнів.
2. Наявність різних видів діяльності учнів. Безперечно, сам факт здійснення інтегрованого уроку має на меті залучити школярів до якомога більшої кількості різносторонньої діяльності на уроці. В арсеналі вчителів має бути не тільки традиційна розповідь.
3. Один з навчальних предметів повинен домінувати, дві і більше дисципліни не можуть бути представлені однаково на інтегрованому уроці.
4. Мета інтегрованого уроку повинна бути спільною для всіх інтегрованих предметів.
5. Важливо визначити ступінь участі кожного з учителів. Це не слід сприймати як применшення чиеїсь ролі. Домінування предмета автоматично переходить в домінування певного вчителя. Інший або інші вчителі виступають як підсилювальний елемент.
6. Завдання на уроці обов'язково повинні бути

також інтегрованими, в іншому випадку втрачається сутність міжпредметного уроку. 7. Під час інтегрованого уроку учні мають постійно зіштовхуватися з рядом проблемних ситуацій. Це дасть змогу розвивати творчі здібності учнів: уяву, фантазію, образне мислення, інтелект та емоційну сферу. 8. Зважаючи на наявність двох або більше вчителів, необхідно бути якомога об'єктивнішим при подачі матеріалу. Кожен педагог-учасник інтегрованого уроку в міру певних обставин має вже сформовану точку зору на ту чи іншу проблему, яка може не збігатися з думкою інших учасників уроку. Це може призвести до небажаних наслідків, тому слід максимально наблизитися до реального факту. 9. Межі інтегровані уроки не мають. Їх можна і потрібно проводити як у середніх, так і в старших класах. Більш того, адаптуючи учнів з 5 класу до подібних уроків, учитель історії має значно більше шансів отримати в результаті добре підготовлених, звиклих до повного осмислення, всебічно розвинених вихованців.

Як свідчать наукові джерела, інтегровані уроки, незважаючи на значні переваги, мають ряд труднощів, які виникають у процесі підготовки до уроку. Особливою перешкодою є неможливість часто проводити такі уроки у зв'язку із завантаженістю вчителів-предметників. У такому випадку слід обирати найскладніші теми, що дозволить учням опрацювати їх осмислено. І хоча бажання вчителя історії у проведенні інтегрованого уроку може не збігатися з реальними можливостями шкільного колективу, відмовлятися від таких уроків не варто.

Досить часто в навчальних програмах теми сформульовано по-різному, виклад матеріалу однієї проблеми чи явища в підручниках різних дисциплін подається не однаково. Виходом з цієї ситуації може послужити тільки наполеглива та детальна підготовка вчителями кожного етапу уроку. Слід узгодити свої дії, проаналізувати матеріал підручників, знайти в них спільне і відмінне. Розбіжності в підручниках або неоднаковість висвітлення проблеми в художньому тексті і в підручнику з історії хоч і є певним бар'єром, проте не особливо великим, оскільки на основі таких розходжень можна створити проблемну ситуацію. А це, в свою чергу, розвиватиме творчі вміння і навички учнів. Наступною проблемою у підготовці до проведення інтегрованого уроку є певна складність в організації вирішення випереджувальних завдань, запропонованих учням. Насамперед це стосується інтеграції історії та літератури. Досить часто літературні твори об'ємні за обсягом і учням важко опрацювати його за короткий термін. Виходів з такої ситуації може бути декілька: завдання давати учням заздалегідь, особливо, якщо скорочення твору чи іншого джерела є небажаним; мінімалізувати обсяг літературного джерела, залишивши тільки основні моменти.

Творче завдання. Уроки контролю та корекції знань, умінь і навичок.

Мета: з'ясувати структуру такого типу уроків, розробити урок контролю та корекції знань, умінь і навичок з конкретної теми.

Уроки цього типу призначені для:

а) контролю за рівнем засвоєння учнями теоретичного матеріалу,

сформованістю вмінь та навичок;

б) корекції засвоєних учнями знань, вмінь та навичок.

Мета таких типів уроку: перевірка якості та міцності засвоєного матеріалу, формованості вмінь і навичок, внесення коректив; виявити прогалини в знаннях, навичках та вміннях; виявити якість засвоєння знань, навичок та вмінь.

Поради. Структура уроку

Мотивація навчальної діяльності школярів і повідомлення теми, мети та завдань уроку:

- показ необхідності широкого та вільного використання в життєвих ситуаціях набутих у школі знань, навичок та вмінь;
- повідомлення про характер завдань на уроці, послідовність і способи їх виконання, оформлення результатів самостійної роботи.

Перевірка знання учнями фактичного матеріалу та вміння розкривати елементарні зовнішні зв'язки у предметах та явищах:

- усна фронтальна бесіда;
- усне індивідуальне опитування.

Перевірка знань учнів основних понять (законів) та вмінь пояснювати їх сутність, наводити найбільш переконливі аргументи до своїх суджень та приклади:

письмова робота (8 – 10 хв.);

індивідуальне опитування.

Перевірка глибини осмислення учнями знань та ступеню їх узагальнення:

- письмове опитування;
- самостійне складання або заповнення таблиці.

Застосування учнями знань в стандартних умовах:

- ❖ письмове розв'язання завдань (обчислювальних, якісних або пізнавальних);
- ❖ виконання самостійних практичних завдань з готовими даними, сформульованими питаннями та відомим способом виконання дій.

Застосування знань у змінених (нестандартних) умовах:

- виконання комплексних творчих письмових робіт, що вимагають перенесення набутих знань та способів виконання дій у нові умови;
- виконання комплексних творчих практичних завдань.

Перевірка, аналіз та оцінювання виконаних завдань.

Підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання.

Такі уроки проводяться наприкінці вивчення теми, розділу й виконують цілу низку функцій: контролюючу, навчальну, виховну, діагностуючу та ін.

Уроки перевірки можуть бути організовані досить різноманітно (у вигляді ігор-змагань, аукціонів, огляду знань тощо), мають широкі можливості для поєднання і індивідуальної, і групової роботи.

Творче завдання. Використання комп'ютерів у навчальному процесі

Рекомендована література

Манушин Э.А. Развитие информационных технологий в образовании. Аналитический доклад. — М.: ИИТО, 1997.

Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. — М., 1989.

Набока Б.С. Інформаційно-технологічні нововведення і демократизація навчально-виховного процесу в школі. // Наукові записки. — Вип. XVII. — Кіровоград: РВГІЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1999. — С.129-135.

Мета: розробити методику використання комп'ютера на конкретному уроці з історії

Поради. Використання комп'ютера відбувається за багатьма напрямками:

— як засіб індивідуалізації навчання. За допомогою завдань та індивідуальної роботи учня з комп'ютером досягають значних успіхів у засвоєнні матеріалу. Адже комп'ютер фіксує всі етапи його роботи, оцінює її. Вчитель має змогу будь-коли проаналізувати його дії.

— як джерело інформації. Через комп'ютер можна отримувати величезну кількість інформації, яку вчитель може використовувати в навчальному процесі. Але комп'ютерна інформація не повинна замінювати підручник, книги, інші джерела знань.
— як засіб оцінювання, обліку та реєстрації знань. Для цього використовують програми з контрольними та екзаменаційними питаннями, відповідями на них та нормативами оцінювання кожної відповіді. Комп'ютер не тільки оцінює відповіді, а й видає рекомендації щодо виправлення помилок.

— як засіб творчої діяльності учня. Сучасне програмне забезпечення комп'ютерів дає змогу творчо працювати учням:

— текстовий редактор — замінює друкарську машинку, маючи значно більше функцій (вибір шрифту, його розміру, кольору, розміщення друкованого тексту, корекція написаного, заміна блоків тексту);

— графічний редактор — сприяє розвитку художніх навичок, допомагає в кресленні, проектуванні;

— музичний редактор — дає змогу писати музику для будь-якого інструмента, оркестру.

— як засіб заохочення до навчання в ігровій формі. Робота на комп'ютері стимулює успішне виконання навчального завдання, як дослідницький пошук, тип мислення; забезпечує тренінг у певному виді діяльності.

— як засіб допомоги дітям з дефектами фізичного і розумового розвитку. Передусім він є засобом комунікації дитини із зовнішнім світом. Для таких дітей розробляють спеціальні програми, які враховують особливості їх розумової діяльності, допомагають ефективному навчанню. Застосування у навчальному процесі інформаційних технологій (ІТ) сприяє підвищенню ефективності практичних та лабораторних занять з природничих дисциплін приблизно на 30%, об'єктивність контролю знань учнів — на 20—25%, прискорює накопичення активного словникового запасу з іноземних мов у 2—3 рази. Вони дають змогу включити до навчальних планів лабораторні заняття з використанням комп'ютерних моделей, які імітують функціонування дуже дорогого, унікального обладнання, недоступного для навчальних закладів.

Основні види комп'ютерних навчальних програм:

— комп'ютерний підручник — програмно-методичний комплекс, що забезпечує можливість самостійно засвоїти навчальний курс або його розділ. Поєднує в собі особливості підручника, довідника, задачника та лабораторного практикуму;

— контролюючі програми — програмні засоби, призначені для перевірки та оцінювання знань, умінь і навичок;

— тренажери — засоби формування та закріплення навичок, перевірки досягнутих результатів;

— ігрові програми — забезпечують додаткові до навчальних програм дидактичні можливості. Найефективнішими є ділові ігри, орієнтовані на розв'язання складних однотипних задач групами учнів. Існують розважальні ігрові програми, які впливають на формування світогляду школярів, конкуруючи з такими соціальними інститутами, як сім'я, школа, етнос;

— предметно-орієнтовані середовища — програми, які моделюють мікро- та макросвіти, об'єкти певного середовища, їх властивості, співвідношення між об'єктами, операції з ними. Навчальне моделювання сприяє унаочненню навчання, а вивчення процесів у їх динаміці — більш глибокому та свідомому засвоєнню навчального матеріалу. Нове покоління комп'ютерів, застосування оптоволоконного зв'язку обумовили появу та розвиток електронних систем навчання: бази даних, бази знань (мультимедіа, гіпермедіа, інтермедіа та мережових технологій).

Бази даних. Вони містять різноманітну статистичну, текстову, графічну та ілюстративну інформацію у необмежених об'ємах з обов'язковою її форматизацією. Їх використовують для оперативного пошуку необхідної інформації, відсутньої в підручниках, посібниках.

Гіпермедіа-технології надають можливості для роботи з текстами через виділення ключових об'єктів (слів, фраз, малюнків), організацію перехресних посилань між ними. Мультимедіа-технології (багатоваріантне середовище) пов'язані зі створенням мультимедіа-продуктів: електронних книг, мультимедіа-енциклопедій, комп'ютерних фільмів, баз даних тощо. Вони поєднують анімацію, текстову, графічну, аудіо- та відеоінформацію, обсяг якої становить сотні мегабайт. Комп'ютер дає змогу учням, не виходячи із класу (з дому), бути присутніми на лекціях видатних учених, педагогів, стати свідками історичних подій минулого і сучасності, відвідувати музеї та культурні центри світу.

Творче завдання. Наочні методи навчання

Рекомендована література

Желіба О.В. Методика викладання історії засобами умовно-графічної наочності. Навчальний посібник. / О.В.Желіба. – Ніжин: НДПУ, 2003. – 147 с.

Демиденко В.К. Формирование приемов умственной деятельности учащихся при помощи конспектов и наглядных схем / В.К.Демиденко, Р.П.Цырульник // Вопросы психологии. – 1974. – № 5. – С. 88 – 97.

Короткова М.В., Студеникин М.Т. Методика обучения истории в схемах, таблицах, описаниях. – М., 1999. – С. 11-115.

Методи навчання історії. Методичні рекомендації для студентів спеціальності «географія-історія» Ч. 1. / Укладачі: Г.І. Александрова Г.І., Александров В.М. і др. – Мелітополь, 2001. – С. 15-21.

Пометун О. Методика навчання історії в школі / Пометун О.І., Фрейман Г.О. – К.: Генеза, 2006.

Методика підготовки та проведення уроку історії. Методичні рекомендації для студентів спеціальності "географія-історія". Ч.2 / Укладачі: Г.І. Александрова, В.М. Александров, В.В. Гудзь, Л.В.Афанасьєва, Т.С. Троїцька. – Мелітополь, 2001.

Антонов А.В. Проблема наглядності в воспріятіи и понимании информации. – К., 1976. – 20 с.

Гора П.В. Методические приемы и средства наглядного обучения истории в средней школе. – М., 1971.

Колесник М.І. Наочність у навчальному процесі // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2.

Мета: розробити методи наочних методів на прикладі конкретного уроку.

Поради. До наочних методів навчання належать: ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження.

Метод ілюстрування — оснащення ілюстраціями статичної (нерухомої) наочності, плакатів, малюнків, картин, карт, схем та ін.

Метод демонстрування — показ рухомих засобів наочності, приладів, дослідів, технічних установок тощо.

Можливий показ учням різноманітних наочних об'єктів — реальних предметів (безпосередня наочність) та їх зображень (опосередкована наочність).

За критерієм взаємодії учня з об'єктом наочності вона може бути споглядальною та дієвою. Споглядальною наочність є тоді, коли учні під керівництвом учителя спостерігають, розглядають об'єкти в натурі або в зображеннях; дієвою є наочність — коли пізнають об'єкти, діючи: виготовляють (моделі, карти, діаграми, таблиці), спостерігають і виготовляють різні предмети й матеріали в навчальних майстернях, кабінетах, лабораторіях тощо. Поєднуючи споглядання з дією, наочність допомагає засвоювати знання глибше й повніше, ніж спостереження без праці.

За критерієм відображення засобами наочності дійсності їх поділяють на такі види:

1. Натуральні об'єкти — рослини, тварини, знаряддя і продукти праці, мінерали, хімічні речовини та ін.

Конкретність, повноту, багатогранність натуральних об'єктів не можуть замінити штучні зображення. Але використання на уроках натуральних об'єктів не завжди можливе.

2. Зображальні (образно-опосередковані) засоби — навчальні картини, репродукції художніх картин, макети, муляжі та ін. Цінність їх у тому, що вони в яскравій образній формі відображають складні предмети і явища. При їх використанні необхідно звертати увагу на внутрішню суть зображень, маючи на меті навчити учнів читати картину, бачити головне в ній (ідею, основний зміст). Так само слід спрямовувати сприймання учнів на найістотніші ознаки й особливості предметів, представлених у вигляді макетів, муляжів, скульптур (загальна структура предмета, основні його частини, взаємозалежність між ними).

3. Схематичні засоби — географічні, топографічні, історичні карти, схеми, малюнки, діаграми, графіки тощо. Вони відображають дійсність в умовних, символічних і графічних формах, схематично, але чітко показують кількість та просторові відношення між окремими елементами відображуваних явищ, зв'язки й залежності між різними сторонами об'єкта.

Творче завдання: «Створення опорних конспектів як засіб інтенсифікації навчання історії» (для учнів 5-11 класів)

Рекомендована література

Демиденко В.К. Формирование приемов умственной деятельности учащихся при помощи конспектов и наглядных схем / В.К.Демиденко, Р.П.Цырульник // Вопросы психологии. – 1974. – № 5. – С. 88 – 97.

Опорний сигнал – це не конспект-схема (ліворуч - план, праворуч - виклад). Це сучасний, робочий, діловий, енергійний конспект. Максимум інформації при мінімумі обсягу. Конспект - код, зрозумілий лише посвяченому. Діловий запис, доведений до досконалості. Добре відомо, що опора на наочність полегшує розуміння нового матеріалу та його закріплення в пам'яті.

Графічна схема дає можливість подати складне питання у вигляді кількох детальних пунктів, зобразити їх в умовній формі, з тим, щоб сконцентрувати увагу учнів на сутності проблеми, допомогти охопити всі виділені моменти в цілісності. Значно допомагає учням глядацька опора в засвоєнні базових знань. Головні факти у вигляді опорних сигналів скомпоновані у блоки, у них виділено найосновніше. Такий опорний конспект являє собою умовно-графічні знакові зображення учбового матеріалу, що дозволяє звертати увагу на логіку його викладу, на головні деталі, сутність історичного факту, події, явища і краще запам'ятовувати та розуміти їх. Створюючи аркуші з опорними сигналами потрібно з усією скрупульозністю враховувати кожний друкований знак. Чим їх менше, тим кращий вплив опорних сигналів, тим менше часу учні витрачають на підготовку до уроку і швидше виконують письмові роботи на перших хвилинах уроку, тим вищий процент високих оцінок за ці уроки. У цілому текст може бути закодований за допомогою ключових слів, малюнків та букв-сигналів.

Пам'ятка по написанню листків з опорними сигналами:

1. Уважно читайте тему або розділ підручника; виділяючи при цьому основні взаємозв'язки і взаємозалежності частин тексту.
2. Коротко викладіть головні думки в тому порядку, за яким вони йдуть в тексті.
3. Зробіть чорновий накид скорочених записів на листку паперу.
4. Трансформуйте ці записи в графічні, буквенні, символічні сигнали.
5. Об'єднайте сигнали в блоки.
6. Відокремте блоки контурами, і графічно відобразіть зв'язки між ними.
7. Виділіть важливі елементи кольором.

Кодування інформації- це спеціальна вироблена система прийомів (правил)фіксування інформації. Основними атрибутами кодування є знак, код, мова, за допомогою яких інформація фіксується і передається у просторі і часі.

Код – це набір знаків, які упорядковані відповідно до визначених правил тієї чи іншої мови, для передачі інформації.

Знак - це позначка, предмет, та позначення чогось. Наприклад, може бути цифра або літера. Коли знак поєднується зі своїм значенням, він стає символом. Код повинен однозначно сприйматися, відтворюватися і передаватися, тобто бути незмінним, однотипним і визначним. Повинен бути зрозумілим відправнику і одержувачу. Кодів існує набагато більше, ніж матеріальних носіїв.

Розрізняють наступні види кодів:

- алфавитні – система літер;
- цифровий - система цифр;
- алфавитно-цифровий – змішана система алфавитних і цифрових кодів;
- рельєфно – точковий – система випуклих точок (шифр Брайля);
- матричний - система поглиблень або отверстий та інші.

Використовує у якості коду літери, можна фіксувати слова на різних мовах, отже використовуючи різні коди.

Вибір коду залежить від матеріального носія, чим коротше код, тим довше буде текст і навпаки. Наприклад, китайські ієрогліфи. Вироблення коротких кодів постає одним із важливих завдань перед науковцями.

Існує багато класифікацій знаків, розроблених у семіотиці. И. С. Пірс виділив знаки – копії, знаки – ознаки і знаки –символи.

Знаки-копії – це відтворювання, репродукція, більш-менш східні с означуємим (фотографії, фільми, картини, знаки піктографічної писемності).

Знаки - ознаки – пов'язані з відтворюваними предметами, як подія зі своїми причинами (те, що інакше називається симптомом, прикметами і т.д.)

Знаки-символи у силу заключеного у них наглядного образу використовуються для вираження деякого, часто дуже значного івидхильного змісту (наприклад, зображення стародавньогрецької театральної маски, як символ сучасного театру.) Слово „символ” вживається і просто у змісті „знак”. Оскільки у документоведені використовується поперед всього знаки, які можуть виконати роль засобу обміну документної обміну інформації між людьми, найбільш прийнятною є їх групівка за характером походження і формою існування, розробленою С.Г. Курмиловим та А.В. Соколовим.

Розрізняють знаки мовні і немовні.

Знак мовний - одиниця мови (людина, слово, словосполучення, пропозиція), яка слугує для позначення предметів або явищ дійсності, а також відношення між елементами мови у тексті. Знак мовленевий двосторонній, він складається з позначаючого та позначаємого.

До немовленевих знаків віднесені символи, товарні знаки, музейні експонати, фотографії, звуки порід, історичні реліквії, також знарядді праці, архітектурні пам'ятники.

Частише всього серед немовленевих знаків використовуються знаки – зображення існуючих або умовних об "Всемирные торговые организации и Украинское ожидание реальной перспективы вступления"єктів, які містять їх схематичне позначення. Вони поділяються на знаки – „пикчери”, вироблені і речовини.

Знаки - „пикчери” (від англійського „picture” - картина, малюнок, кінофільм, кадр хз фільму) – це витвір живопису, у тому числі графіки, художньої вишивки, художньої

різьби по дереву, металу, фотографії (включаючи кінофільм). Їх прийнято називати іконічними (тобто знаками зображення) До них, крім об'єктів живопису, які фіксують на носії, можна віднести і скульптуру, хоча вона є речовим знаком.

Емблемні знаки – різноманітня емблематика (аоена, спортивна, торгово-фірмова, міфологічна, дорожна і т.п.)

Знаки речовий (трьохмірні) – це скульптура, макети, моделі виставок, музеїв і т.п. Серед них - різноманітна (у більшості обрідова) речоинна символіка, яка позначає різні поняття (хліб і сіль – знак привітності та дружби, кільце на четвертому пальці – людина жоната – і т.п.) Таким чином, іункція і значення знаку належать окремим предметам у конкретній ситуації. Це відноситься до суб'єктів експозицій музеїв, зоопарків, ботанічних садів, виставок і т.д. Розгляд таких об'єктів , як носіїв визначеного знака – повідомлення можливо тільки у межах самої експозиції.

Вилучений з неї предмет втрачає свій знаковий статус (хліб на столі поза обрядом зустрічі дорогих людей або сільськогосподарчої виставки не фіксує нфякої соціальної інформації.)

Форма знака - символа може бути різною: буква, цифра, отверстіє, точка, лінія, рельєф та інші спеціальні знаки або коди. Вони створені для фіксування і передачі соціальної інформації. Одни з них подбні зображеному, други несуть цілевий характер і не схожі на відображаємий предмет або явище.

Перші створюються за допомогою більш-менш чіткого копіювання реальних об'єктів або явищ. Вони несуть іконічні немовленеві знаки, подібні за формою назначуваним об'єктам.

Це малюнки, фотографії, кінофільми, відеофільми. На відміну від іконічного, знак-символ не повинен мати схожості з тим предметом або явищем, яке він позначає. Для того щоб зрозуміти (розшифрувати) інформацію, людина повинна задалнгідь вивчити значення знаку. До документів, використовуючи мовленневи знаки – условні позначення, відносяться вербальні (словесні) документи (книги, брошури, журнали, газети, бюлетені і т.д.) і ідеографічні документи (географічні карти, ноти, креслення).

Робота з аркушами взаємоконтролю

Розглянемо її у вигляді алгоритму.

1. Складаються питання по великому блоку навчального матеріалу (5 уроків) 30-40 питань.

2. Учитель дає на них відповіді. Усі слухають. Важливо створити на уроці умови для загальної взаємоповаги, морального спокою й психологічного комфорту. Це - найперша заповідь педагога.

3. Домашнє завдання - аркуш взаємоконтролю.

4. Наступний урок. Опитування всіх учнів, яке починається щораз із нового учня.

Причому, послідовність виклику повинна бути такою, щоб наступний учень знав, на яке питання йому доведеться відповісти. Чому?

Така технологія опитування має ряд достоїнств:

- усуває непотрібні хвилювання в учня;
- робить відповідь більше послідовною, рівною;
- заощаджує дорогоцінні секунди уроку.

Вона здобута багаторічною практикою. Однак багато хто намагається провести

«рване» опитування (як із питань, так і по учнях), що суттєво шкодить якості проведення занять.

Зразок опорного конспекту з теми «Фомування радянського тоталітарного режиму»

Складові РТ:

Соц-екон:

- ✓ Одержавлення усіх форм власності
- ✓ Утвердження командно-адміністративної системи в управлінні, централізація управління,
- ✓ Безгосподарність,
- ✓ екстенсивні методи – директивне планування, відсутн матер зацікавленості,
- ✓ відсутність НТР,
- ✓ Безоплатне використання праці політв'язнів
- ✓ Жорстка трудова дисципліна
- ✓ розвиток ВПК (оскільки ідея світової соціал рев-ції)
- ✓ диспропорція екон: важка промисловість за рахунок села, харчової, легкої пром-ті,
- ✓ невисокий матеріал рівень ж-тя

Вн-пол:

- Зміцнення особистої влади. Усунення можливих претендентів на владу
- Однопартійність, партійна номенклатура (контроль партії над усіма сферами суспільства)
- Зрощення вик,зак і суд влад з більшовицькою партією
- «диктатура» пролетаріату
- Створення образу ворога
- Всесилля каральних органів, терор (знищення буржуа, поміщиків – духовенства - ігентелігенції,згодом – села)
- Репресії з 1917 до 1991 р.
- Через систему ГУЛАГу пройшло 5% населення СРСР
- Різке скорочення кількості висококласних фахівців у різних сферах.
- Бюрократизація, формалізм, кар'єризм
- Невідповідність рад з-нів і їх практичної реалізації
- Підрив обороноздатності країни
- Знищення національної еліти
- Відсутність опозиції, громадських орг-цій,

Зовн-пол:

- ❖ ідея світової соціал революції, б-ба соц-ної і кап світових моделей (відставання соц варіанту)
- ❖ втручання у вн справи ін.держав,
- ❖ інтернаціонал – міжнар орг поширення С/Р
- ❖ значні кошти на реалізацію С/Р.

культ-нац:

- ✚ створення денаціонал сусп-тва - рад народ,
- ✚ винищення національної еліти –
- ✚ русифікація, зміни у нац структурі (зростання рос мовної частки)
- ✚ цілковита монополія держави на інформацію

- ✚ цензура, плановість
- ✚ соціаліст реалізм,
- ✚ заідеологізованість суспільства, догматизм,

Психол:

- основи більшовицької антицивілізації
- урбанізація,
- зменшення приросту населення,
- нехтування прав і свобод,
- поширення атмосфери страху й недовіри, підлабузництва, доносів.
- втрата нац рис, нетування нар традиціями,
- насаджування рад – доноси, кар'єризм, зрадництво, подвійна мораль, алкоголізм.
- Атеїзм, підконтрольність легальних церков

Тестові завдання

Парадигма – це ...

- а) сукупність теоретичних посилок, що визначають певне дослідження (загальноприйняті науковим співтовариством);
- б) теорія навчання і освіти;
- в) взаємний процес діяльності вчителя і учнів, спрямований на свідоме й міцне оволодіння системою знань, умінь та навичок, під час якого здійснюється розвиток розумових здібностей та пізнавальних інтересів.

Визначте, про яку парадигму освіти йдеться: чітке визначення правил передачі знань учню; головне – любов до точного знання, любов до учнів – зайве; не визнається рівність пізнавальних можливостей.

- а) гуманітарна;
- б) науково-технократична;
- в) езотерична.

Поняття є складовою частиною компоненту структури історичних знань...

- а) процедурні знання (уміння і навички);
- б) пропозиціональні знання (знання фактів, теорій, законів);
- в) творча діяльність;
- г) емоційно-ціннісне ставлення.

Розвивальне навчання – це...

- а) тип навчання, який спрямований на формування психічних новоутворень особистості, які реалізуються в готовності до самостійної пізнавальної діяльності у відповідності з завданнями, що виникли або були поставлені;
- б) тип навчання, характерними рисами якого є діагностичні цілі навчання (уточнення цілей); розробка послідовної процедури їх досягнення; підбір критеріїв виміру і оцінки досягнення цілей; точний опис умов навчання;
- в) тип навчання, для якого притаманне повідомлення готових знань і їх засвоєння учнями шляхом копіювання способів дій, тренування у стереотипних ситуаціях.

Визначте, про яку парадигму освіти йдеться: головне завдання вчителя – втягнути учня в процес пошуку; педагогічний процес будується за принципом діалогу; не визнається однозначна істина; визнається ціннісно-сміслова рівність дорослого і дитини; оцінювання здійснюється в залежності від руху людини у часі і просторі відносно самої себе; стосунки вчителя і учнів будуються на засадах співробітництва.

- а) езотерична;
- б) науково-технократична;
- в) гуманітарна.

Методика викладання історії в школі – це...

- а) сукупність пізнавальних засобів, що використовуються у науці;

- б) галузь знання, що вивчає засоби, передумови і принципи організації пізнавальної і практично-перетворювальної діяльності;
- в) педагогічна наука, що досліджує закономірності процесу навчання історії, розробляє питання змісту, організації і методів навчання у відповідності до вікових особливостей учнів і навчальних і виховних цілей школи.

Що є предметом методики викладання історії?

- а) цілі навчання історії;
- б) методи навчання історії і різноманітні прийоми організації навчальної діяльності;
- в) закономірності процесу навчання історії.

Визначте, який метод передбачає подання вчителем готової інформації за допомогою розповіді, наочності та ін., а учні слухають, усвідомлюють, запам'ятовують?

- а) проблемний виклад;
- б) частково-пошуковий;
- в) репродуктивний;
- г) пояснювально-ілюстративний;
- д) дослідницький.

Структурний аналіз – це...

- а) визначення навчальних, виховних і розвивальних можливостей основного змісту уроку;
- б) визначення прогнозованих результатів навчання;
- в) виділення головних суттєвих фактів і теоретичних положень.

Функціональний аналіз – це...

- а) виділення головних суттєвих фактів і теоретичних положень;
- б) визначення навчальних, виховних і розвивальних можливостей основного змісту уроку;
- б) визначення прогнозованих результатів навчання.

Визначте, який метод передбачає завдання в тій або іншій формі, що спрямовані на повторення навчального матеріалу (знання або дії)?

- а) дослідницький;
- б) частково-пошуковий;
- в) репродуктивний;
- г) проблемний виклад;
- д) пояснювально-ілюстративний.

З'ясуйте яке з визначень відповідає поняттям «розповідь», «характеристика», «опис», «пояснення», «міркування»?

- а) сюжетне оповідання про історичні події або процеси, про конкретні дії людей та історичних діячів;

- б) розкриття внутрішніх зв'язків і залежностей, закономірностей, суті та значення історичних явищ, історичних термінів;
- в) точно сформульоване перерахування суттєвих рис об'єкта та особливостей їхнього внутрішнього зв'язку;
- г) послідовний розвиток положень, доказів, що підводять учнів до висновків і умовиводів;
- д) послідовне викладення ознак або особливостей історичного явища.

За допомогою засобів конкретизації формуємо...

- а) історичні поняття;
- б) історичні уявлення;
- в) уміння і навички;
- г) досвід творчої діяльності;
- д) емоційно-ціннісне ставлення.

Поняття – це...

- а) логічна форма мислення, вищий рівень узагальнення, характерний для словесно-логічного мислення.
- б) різновид мислення, який характеризується тим, що рішення задачі здійснюється за допомогою реального, фізичного перетворення ситуації;
- в) конкретно-історичні образи про історичні явища.

Визначення поняття – це...

- а) сукупність ментально організованих знань, норм і цінностей та усвідомлене оперування ними за допомогою різних форм і механізмів пошукової активності, а також система розумових дій, яка виявляє та збагачує особистий досвід індивіда;
- б) сукупність логічних операцій мислення: аналіз, синтез, узагальнення, абстракція, конкретизація;
- в) логічна операція, що розкриває зміст поняття.

Навичка – це...

- а) прийом діяльності, який виконується автоматично;
- б) свідоме володіння певним способом діяльності;
- в) сукупність логічних операцій мислення: аналіз, синтез, узагальнення, абстракція, конкретизація.

Визначте, який метод передбачає створення проблеми (завдання), а учень, отримавши його, шукає спосіб розв'язання?

- а) метод проблемного викладу;
- б) репродуктивний;
- в) дослідницький;
- г) пояснювально-ілюстративний;
- д) частково-пошуковий.

Гуманізація викладання історії – це...

- а) широкий поглиблений підхід до вивчення людини в історії;
- б) поглиблене вивчення матеріальних чинників в історії, визнання вирішальної ролі матеріальної сфери в розвитку суспільства;
- в) педагогічна наукова дисципліна.

Уміння – це ...

- а) прийом діяльності, який виконується автоматично;
- б) свідоме володіння певним прийомом діяльності;
- в) сукупність ментально організованих знань, норм і цінностей та усвідомлене оперування ними за допомогою різних форм і механізмів пошукової активності, а також система розумових дій, яка виявляє та збагачує особистий досвід індивіда.

Що є серцевинною особливістю особистості у підлітковому віці?

- а) довільність, внутрішній план дій та рефлексія – основні новоутворення підлітка;
- б) почуття дорослості;
- в) «Едипов комплекс».

Конкретизація – це...

- а) послідовне викладення ознак або особливостей історичного явища;
- б) мовні засоби, конкретні факти, приклади, деталі, цифрові данні тощо;
- в) застосування конкретно-історичних понять.

Який тип навчання охарактеризований: діагностичні цілі навчання (уточнення цілей); розробка послідовної процедури їх досягнення; підбір критеріїв виміру і оцінки досягнення цілей; точний опис умов навчання?

- а) традиційне навчання;
- б) розвивальне навчання;
- в) педагогічна технологія.

Виділяється два види розуміння учнями усного викладу вчителя і тексту підручника: контекстне і структурне (які визначення відповідають цим поняттям?)

- а) усвідомлення зв'язку між фактами, положеннями безпосередньо одне за другим;
- б) усвідомлення логічного зв'язку викладеного на уроці в цілому.

Який метод передбачає формулювання завдання, але при цьому вчитель розчленовує завдання на підзадачі і тим самим скорочує поле пошуку, забезпечуючи покроковий рух учня?

- а) частково-пошуковий;
- б) метод проблемного викладу;
- в) репродуктивний;
- г) пояснювально-ілюстративний;
- д) дослідницький.

Мета – це...

- а) передача знань від вчителя до учнів;
- б) процес діяльності вчителя, спрямований на передачу учням знань, вмінь та навичок;
- в) ідеальне, уявне передбачення результату діяльності.

Які методи використовуються для формування структури історичних знань (встановіть взаємозв'язки)

Додаток 1.

Історичні дисципліни вивчаються в межі неповної та середньої шкіл. Зараз актуальна наступна будова історичної освіти:

5 кл. - початковий курс історії України .

6 кл. - історія стародавнього світу.

7 кл. - Історія України (Київська Русь - до 15 століття до н.е.).(з 9 ст. до н.е. - 4 ст. н.е.).

8 кл. - Історія України та Новітня історія в межі Всесвітньої історії (з 15 ст. - по 18 ст.).

9 кл. - Історія України (з 18 в. - 1910 р.).

Новітня історія в межах Всесвітньої історії (з 18 в. до I світової війни).

10 кл. - Історія України (з 1914 р. - 1930). Новітня історія в межах Всесвітньої історії (з I світ, війни - до 1939 р.).

11 кл. - Історія України (з 1939 р. по сьогоднішня) в межах Всесвітньої історії (з 1939 по сьогоднішня).

Іспити з історії України у 9 класі (за 6 - 9 кл.). Іспити з історії України у 11 класі (за 10-11 кл.).

Історія України.

5 кл.		34 год.	1 год./тиждень
6 кл.		68 год.	2 год./тиждень
7 кл.	зі стародавньої - 15 ст.	34 год.	1 год./тиждень
8 кл.	з 15 ст. - 18 ст.	34 год.	1 год./тиждень
9 кл.	з 18 ст. - 1910 р.	68 год.	2 год./тиждень
10 кл.	з 1914 р.-1939 р.	68 год.	2 год./тиждень
11 кл.	з 1939 р. по сьогоднішня	51 год.	1,5 год./тиждень

Всесвітня історія.

6 кл.	стародавня історія (II -I тис. до н.е.)	34 год.	1 год./тиждень
7кл.	середні століття з 4 - 15 ст.	34 год.	1 год./тиждень
7кл.	15-18 ст..	34 год.	1 год./тиждень
9кл.	з 18 ст. до I світ, війни	34 год.	1 год./тиждень
10л.	з 1914 -1939 р.	51 год.	1,5 год./тиждень
11 кл.	з 1939 р. по сьогоднішня.	51 год.	1,5 год./тиждень

Визначення рівня знань учнів за допомогою стрічок часу, графіків, діаграм, схем. Мета даного методу роботи. Визначити рівень знань учнів із фактажу за допомогою стрічки часу, графіка, діаграми, схеми.

Тривалість: до 45 хв.

Діяльність вчителя. Залежить від виду наочності.

1. Надає учням стрічки часу, де відсутні: а) спрощена розмітка періодизації; б) штриховка розмітки періодизації; в) назва періоду; г) розмітка історичних подій.
2. Надає учням діаграми чи графіки, де відсутні: а) експлікації; б) вісь x (тільки в діаграмах).
3. Надає учням схеми перерахування, де відсутні складові історичного об'єкта (у складній схемі перерахування деякі складові можуть бути присутні).
4. Надає учням логічні піраміди, де відсутні всі складові елементи логічної піраміди чи їх частина.
5. Надає учням схеми "Політична система", де відсутні: а) з'єднувальні лінії чи стрілочки; б) назви державних установ; в) заголовки.
6. Надає учням причинно-наслідкові схеми, де відсутні: а) з'єднувальні лінії чи стрілочки; б) назви частини секторів.
7. Перевіряє правильність роботи учнів.

Діяльність учнів. Правильно заповнюють наочність, пояснюють мотиви своїх дій.

Приклад 1 (стрічка часу). Тема "США у 80-90-х рр. XX ст.", завдання для перевірки знання періодизації правління президентів, партійної приналежності президентів (можуть даватися разом і окремо) на основі стрічки часу "США у 40-70-х рр. XX ст.":

Варіант 1. Відмітьте на стрічці часу періоди правління президентів США у 40-70-х рр. XX ст. (додаток Л.1).

Варіант 2. Підпишіть відмічені на стрічці часу періоди президентства прізвищем відповідного президента (список президентів може додаватися).

Варіант 3. Відмітьте на стрічці часу (горизонтальними лініями) періоди перебування при владі президентів-республіканців (додаток Л.1).

Приклад 2 (стрічка часу). Тема "США у 80-90-х рр. XX ст.", завдання для перевірки знання основних дат з історії США 40-70-х рр. XX ст. (даються окремо) на основі стрічки часу:

Варіант 1. Напишіть коло виносних ліній назви відповідних подій.

Варіант 2. Відмітьте на стрічці часу найбільш важливі події в історії США 40-70-х рр. XX ст. (додаток Л.1).

Варіант 3. Розмістіть на стрічці часу найбільш важливі події в історії США 40-70-х рр. XX ст. (список додається).

Приклад 3 (діаграма). Тема "Третій рейх", завдання на повторення знання історії Веймарської республіки (даються окремо) на основі діаграми "Результати парламентських виборів у Німеччині у 20-х рр. XX ст.":

Варіант 1. Підпишіть дані діаграми (варіанти назв політичних сил додаються). Поясніть свій вибір.

Варіант 2. Розфарбуйте сектори діаграми відповідно даним експлікації. Поясніть свій вибір.

Варіант 3. Розташуйте дані діаграми у хронологічній послідовності (дати виборів додаються). Поясніть свої дії.

Приклад 4 (графік). Тема “Німеччина у 80-90 рр. ХХ ст.”, завдання на повторення знання історії Німеччини у 40-70 рр. ХХ ст. на основі графіка “Частки голосів отриманих на виборах до Бундестагу ФРН (у %)”:

Варіант 1. Підпишіть дані графіка (варіанти назв політичних сил додаються). Умотивуйте свій вибір.

Варіант 2. Розфарбуйте криві графіка відповідно даним експлікації. Поясніть свій вибір.

Приклад 5 (схема перерахування). Тема “Японія у 40-90 рр. ХХ ст.”, завдання на повторення знань про деколонізацію за допомогою простої схеми перерахування “Передумови деколонізації”:

Варіант 1. Перерахуйте чинники, які сприяли крахові колоніальної системи світу.

Варіант 2. Перерахуйте чинники, які сприяли крахові колоніальної системи світу і розташуйте їх у порядку важливості. Поясніть свій вибір.

Приклад 6 (схема перерахування). Тема “Революції у Росії 1917 р.”, завдання на повторення знань про правлячу династію в Росії за допомогою схеми “Династія Романових у Росії в період ХІХ – поч. ХХ ст.” (даються окремо):

Варіант 1. Заповніть пропущені ланки в династії Романових.

Варіант 2. Установіть родинні зв'язки між представниками династії Романових (імена додаються).

Приклад 7 (логічна піраміда). Тема “СРСР у 30-х рр. ХХ ст.”, завдання на повторення знань про передумови Другої світової війни за допомогою схеми “Зростання напруги міжнародних відносин у 30-х рр. ХХ ст.” (додаток Л.10):

1. Відмітьте перелік основних подій, які привели до початку Другої світової війни. Поясніть свій вибір.

Приклад 8 (логічна піраміда). Тема “СРСР у 30-х рр. ХХ ст.”, завдання на повторення знань про дитячі та юнацькі організації СРСР і Третього рейха за допомогою логічної піраміди “Дитячі та юнацькі організації у країнах тоталітаризму”:

1. Членом яких дитячих та юнацьких організацій довелося бути більшості дітей в СРСР?

2. Які дитячі та юнацькі організації подібні радянським, існували у Третьому рейсі?

Приклад 9 (схема “Політична система”). Тема “США у 1918-29 рр.”, завдання на повторення знань про політичну систему країни за допомогою схеми “Політична система США за конституцією 1787 року (із поправками на 1913 р.)”:

Варіант 1. Визначте взаємозв'язки між інститутами влади у США.

Варіант 2. Відмітьте за допомогою кольору секторів поділ влади у політичній системі США, а за допомогою стрілочок - взаємозв'язки між інститутами влади у США.

Варіант 3. Дайте назви головним політичним інститутам США.

Варіант 4. Дайте назву політичній системі США.

Приклад 10 (причинно-наслідкова схема). Тема “Велика Британія”, завдання на повторення знань про Європейський союз за допомогою схеми “Євроінтеграційний процес після Другої світової війни”:

Варіант 1. Визначте часове співвідношення євроінтеграційних процесів.

Варіант 2. Додайте пропущені ланки євроінтеграційного процесу.

Додаток Б

Визначення рівня знань учнів за допомогою таблиць.

Мета даного методу роботи. Визначити рівень знань учнів із фактажу за допомогою таблиць.

Тривалість: до 45 хв.

Діяльність вчителя. Надає учням повністю або частково пусту таблицю. Перевіряє правильність роботи учнів.

Діяльність учнів. Правильно заповнюють таблицю, пояснюють мотиви своїх дій.

Приклад 1 (систематичні таблиці). Тема “Завершення та підсумки Другої світової війни”, завдання для перевірки знань про світові війни за допомогою систематичної таблиці “Світові війни”:

1. Визначте причини світових воєн. Які з них спільні?
2. Відмітьте особливості світових воєн.
3. Перерахуйте наслідки світових воєн. Визначте головний з них. Поясніть свій вибір.

Приклад 2 (порівняльні таблиці). Тема “СРСР у 30-х рр. ХХ ст.”, завдання для перевірки знань про економіку країни в попереднє десятиліття за допомогою порівняльної таблиці “Особливості економічного розвитку Росії - СРСР у 1917-39 рр.”:

1. Коротко охарактеризуйте політику більшовиків у часи запровадження комунізму й Непу.
2. Зробіть висновки про економічну політику більшовиків у даний період історії.

Приклад 3 (порівняльні таблиці). Тема “СРСР у 30-х рр. ХХ ст.”, завдання для перевірки знань про політичну боротьбу Сталіна з опонентами за допомогою порівняльної таблиці “Три етапи боротьби Сталіна з опозицією”:

1. Назвіть більшовиків, проти яких боровся Сталін у різні періоди правління.
2. Назвіть більшовиків, спираючись на яких Сталін придушував опозицію.

Приклад 4 (порівняльні таблиці). Тема тематичної атестації “Розвиток культури у першій половині ХХ ст.”, завдання для перевірки знань про основні мистецькі течії першої половини ХХ ст. за допомогою порівняльної “шахової” таблиці “Мистецькі течії першої половини ХХ ст.”:

1. Заповніть пропущені сектори таблиці.

Приклад 5 (прості хронологічні таблиці). Тема “Кінець холодної війни”, завдання для перевірки знань про міжнародні відносини у 1945-85 рр. за допомогою таблиці “Міжнародні відносини у другій половині ХХ ст.”:

1. Поміркуйте, які етапи міжнародних відносин другої половини ХХ ст. виділяють історики? Занесіть їх до таблиці.
2. Які події визначали обличчя міжнародної політики в дані періоди історії? Занесіть їх до таблиці.

Приклад 6 (синхроністичні таблиці). Тема “Завершення та підсумки Другої світової війни”, завдання для перевірки знання про основні події даної війни за допомогою синхроністичної таблиці “Військові дії на театрах Другої світової війни”:

1. Поміркуйте, які етапи Другої світової війни ви знаєте? Занесіть їх до таблиці.
2. Занесіть до таблиці основні події Другої світової війни. Поясніть свій вибір.

Приклад 7 (діахроністичні таблиці). Розділ “Міжнародні відносини у другій половині ХХ ст.”. учні отримують завдання створити діахроністичну таблицю з назвою “Технічна гонка між СРСР і США у 40-80-х рр. ХХ ст.”:

1. Визначте лідера в розвитку технічних вдосконалень серед двох супердержав у другій половині ХХ ст.

2. Яке місце в даній гонці займали Японія та Європейські країни?

Додаток В

Визначення рівня знань учнів за допомогою ромбоподібних таблиць

Мета даного методу роботи. Визначити рівень знань і вмінь учнів із фактажу за допомогою ромбоподібних таблиць.

Тривалість: до 45 хв.

Діяльність вчителя. Надає учням повністю пусту таблицю. Перевіряє правильність роботи учнів.

Діяльність учнів. Правильно заповнюють таблицю, пояснюють мотиви своїх дій.

Приклад. Тема повторювально-узагальнюючого уроку “Провідні країни Європи та Америки у 1918-39 рр.”, завдання для перевірки знань про Велику депресію (даються окремо) за допомогою ромбоподібної таблиці “Велика депресія”:

1. Визначте причини великої депресії, занесіть їх до таблиці в такій послідовності: найважливіші вище і лівіше, менш істотні – нижче і правіше.

2. Визначте причини і наслідки великої депресії, занесіть їх до таблиці в такій послідовності: найважливіші вище і лівіше, менш істотні – нижче і правіше.

Додаток Г

Аналітична робота зі стрічкою часу, графіками, діаграмами, схемами.

Мета даного методу роботи. Визначити рівень наявних знань та вмінь учнів.

Тривалість: до 45 хв.

Діяльність вчителя Надає учням умовно-графічну наочність і завдання до неї.

Діяльність учнів. Учні самостійно виконують завдання.

Приклад (стрічка часу). Тема “Канада у 40-90-х рр. ХХ ст.”, завдання на повторення знання історії США 40-90-х рр. ХХ ст. (даються окремо) на основі стрічки часу “США у 40-90-х рр. ХХ ст.”:

1. Охарактеризуйте політичну систему США.

2. Визначте, яка партія перебувала більший час у Білому будинку? Чому?

3. Які події породжували зміни господарів Білого будинку?

4. За часів правління президентів якої партії зовнішня політика США ставала більш активною? Поясніть свою думку.

Приклад 2 (діаграма). Тема “Третій рейх”, завдання на повторення знання історії Веймарської республіки (даються окремо) за допомогою діаграми “Результати парламентських виборів у Німеччині у 20-х рр. ХХ ст.”:

1. Які партії були популярні в Німеччині у 20-х рр. ХХ ст.?

2. За рахунок прихильників яких партій на початку 30-х рр. ХХ ст. зростала частка прихильників НСДАП і КРН? Чому зростала популярність саме цих партій?

3. Яким чином можна було запобігти призначенню рейхсканцлера із середовища нацистів у лист. 1933 р.?

4. Чи була альтернатива фашистському режимові в Німеччині?

Приклад 3 (схеми перерахування). Тема “СРСР у 30-х рр. ХХ ст.”, завдання на повторення знання історії про адміністративний устрій СРСР (даються окремо) за допомогою складної схеми перерахування “Адміністративно-територіальний устрій СРСР у 1924 р.”:

1. Охарактеризуйте державно-територіальний устрій СРСР.
2. Назвіть причини запровадження даного державно-територіального устрою СРСР. Назвіть позитивні та негативні сторони такої системи.
3. Назвіть основні етапи утворення СРСР.

Приклад 4 (логічна піраміда). Тема “СРСР у 30-х рр. ХХ ст.”, завдання на повторення знань про політичну систему СРСР за допомогою логічної піраміди “Соціальні страти СРСР у 30-х рр. ХХ ст.”:

1. Які соціальні страти СРСР посідають вищі щаблі суспільної ієрархії? Чому?
2. Які соціальні страти СРСР посідають нижчі щаблі суспільної ієрархії? Чому?
3. Як історики називають суспільства з подібним розташуванням соціальних страт?

Приклад 5 (схема “політична система”). Тема “СРСР у 30-х рр. ХХ ст.”, завдання на повторення знань про політичну систему СРСР (даються окремо) за допомогою схеми “Політична система в СРСР у 20-х рр.”:

1. Які ідеї комуністичної ідеології знайшли своє втілення в політичній системі СРСР?
2. В чому полягає особливість системи рад?

Чи можна назвати дану політичну систему демократичною? Обґрунтуйте свою думку.

Додаток Д

Аналітична робота з таблицями.

Мета даного методу роботи. Визначити рівень наявних знань та вмінь учнів.

Тривалість: до 45 хв.

Діяльність учителя. Надає учням таблиці й завдання до них.

Діяльність учнів. Учні самостійно виконують завдання.

Приклад 1 (систематичні таблиці). Тема “Завершення та підсумки Другої світової війни”, завдання для перевірки знань про світові війни за допомогою систематичної таблиці “Світові війни”:

1. Порівняйте причини світових воєн. Які з них спільні? Які проблеми не були актуальними у Другій світовій війні? Які були найбільш актуальними?
2. Порівняйте особливості світових воєн. Як плани воєнних дій узгоджувалися з реаліями? Чому?
3. Порівняйте наслідки світових воєн для окремих країн і для людства в цілому. Наскільки справедливими можна назвати повоєнні мирні угоди світових воєн?

Приклад 2 (порівняльні таблиці). Тема “Друга світова війна у період середини 1941 – 1942 рр.”, завдання для перевірки й узагальнення знань про початковий період Другої світової війни за допомогою порівняльної таблиці “Співвідношення сил на учасників Другої світової війни на вересень 1939 та травень 1940 рр.”:

1. Для якої сторони співвідношення сил у вересні 1939 року були більш сприятливими. Як ця сторона скористалася з переваг? Поясніть її дії. Поясніть дії її супротивників.
2. Для якої сторони співвідношення сил у жовтні 1940 року були більш сприятливими. Як ця сторона скористалася з переваг? Поясніть її дії. Поясніть дії її супротивників.

Приклад 3 (порівняльні таблиці). Тема “Китай у 1945-2002 рр.”, завдання для перевірки й узагальнення знань про Японію за допомогою таблиці “Динаміка галузевого розподілу зайнятості в провідних країнах Заходу в ХХ ст.”:

1. Складіть на основі даної таблиці нормовану стовпчикову діаграму.
2. Проаналізуйте дані вибудованої діаграми.

Приклад 4 (прості хронологічні таблиці). Тема “Друга світова війна у період середини 1941 – 1942 рр.”, завдання для перевірки й узагальнення знань про початковий період Другої світової війни за допомогою простої хронологічної таблиці “Деякі мобілізаційні заходи уряду СРСР напередодні Радянсько-німецької війни”:

1. Поясніть причини мобілізаційних кроків СРСР напередодні Радянсько-німецької війни.
2. Чи можна вважати дані кроки підготовкою до оборонної війни?
3. Чи можна вважати дані кроки підготовкою до наступальної війни?

Аргументуйте свою позицію.

Приклад 5 (синхроністичні таблиці). Тема “Завершення та підсумки Другої світової війни”, завдання для перевірки й узагальнення знання про основні події даної війни за допомогою синхроністичної таблиці “Військові дії на театрах Другої світової війни”:

1. Визначте, на якому театрі Другої світової війни були задіяні найбільші потуги воюючих блоків. Чому?
2. З'ясуйте завдання воюючих сторін у даній війні. Наскільки їм удалося реалізувати свої завдання. Чому?
3. З'ясуйте тактику воюючих блоків у даній війні. Чи виправдала вона себе?

Додаток 6

Робота з таблицями, що містять інші види наочності.

Мета даного методу роботи. Визначити рівень наявних в учнів знань.

Тривалість: кілька хвилин.

Діяльність учителя. Надає учням таблиці із завданнями, акцентує увагу на способах оформлення отриманих результатів (відмітити правильні відповіді хрестиками, додати до таблиці стрілки, підписати сектор таблиці тощо), організовує аналіз і корекцію отриманих результатів.

Діяльність учнів. Учні самостійно виконують завдання. Вони повинні вміти представити результати своєї роботи класу і пояснити свої дії.

Приклад 1. Тема “IV республіка у Франції”, завдання для перевірки знань про політичні партії Великої Британії за допомогою таблиці “Політичні партії Великої Британії”:

1. Відмітьте знаком “+” ті положення, які присутні в політичних програмах даних партій, знаком “-” ті положення, проти яких виступали дані політичні партії.

Приклад 2. Тема “Росія у 1918-28 рр.”, завдання для перевірки знань про ставлення соціальних верств російського суспільства до революційних перетворень 1917 р. за допомогою таблиці “Соціальні групи російського суспільства під час революції”:

1. Покажіть за допомогою стрілок, на якому етапі революційних перетворень прихильники революції ставали її ворогами. Поясніть свій вибір.
2. Визначте межу буржуазно-демократичних і соціалістичних перетворень.

Приклад 3. Тема тематичної атестації “СРСР у другій половині ХХ ст.”, завдання для перевірки знань про політичних лідерів СРСР другої половини ХХ ст. за допомогою порівняльної таблиці з ілюстраціями “Лідери СРСР другої половини ХХ ст.”:

Заповніть графи навпроти портрета політичного діяча, назвавши його прізвище, ім'я, по батькові, роки керівництва країною, основні заходи внутрішньої та зовнішньої політики.

Додаток 7

Робота з тестовими таблицями

Мета даного методу роботи. Визначити рівень наявних знань в учнів із певної теми, полегшити учителеві перевірку тестових завдань.

Тривалість: кілька хвилин.

Діяльність учителя. Оголошує завдання, акцентує увагу на способах оформлення отриманих результатів, організовує аналіз і корекцію отриманих результатів.

Діяльність учнів. У ході перевірки домашнього завдання учні отримують тестові таблиці, уважно читають їх, виконують задані завдання.

Як бачимо, особливості даних методів полягають у тому, що частина методів використовує наочність як засіб визначення наявного рівня знань учнів, частина – як засіб визначення наявного рівня вмінь і навичок учнів.

До методів закріплення нового матеріалу та перевірки домашнього завдання ми відносимо: а) метод вивчення громадської думки; б) метод проведення дослідження; в) метод оформлення дослідження у вигляді таблиць; г) метод імітації; ґ) метод оформлення стінгазети.

АРКУШ СПОСТЕРЕЖЕННЯ УРОКУ

ПІ Б учителя _____

Предмет _____

Дата _____

Клас _____

Тема уроку _____

Вимоги до діяльності вчителя	Зауваження	Вимоги до роботи учнів	Зауваження
1. Початок уроку		1. Увага учнів	
2. Повторення й перевірка знань			
3. Теоретичний рівень викладу			
а) науковість			
б) логічність		2. Активність учнів:	
в) систематичність			
г) послідовність			
ґ) доступність		3. Інтерес до теми	
4. Розкриття теми		4. Міцність знань,	
5. Добір матеріалу		умінь	
6. Організація уваги		навичок	
7. Виховний момент уроку		5. Самостійність суджень	
8. Використання ТЗН, наочності, дидактичного матеріалу		6. Ставлення до вчителя	
9. Індивідуальний підхід		7. Культура праці	
10. Емоційність розповіді		8. Усне мовлення	
11. Педагогічний такт		9. Запитання до вчителя	
12. Мова		10. Самоконтроль	
13. Розрахунок часу		11. Дисципліна:	
14. Організація самостійної роботи		• готовність до уроку	
а) зміст		• під час уроку	
б) методика		• під час самостійної роботи	
15. Об'єктивність		• під час пояснення »	
16. Домашнє завдання		• під час виконання д/з	
17. Пропозиції та поради		• реакція на дзвоник	
18. Думка вчителя, який проводив урок			

Інтернет-сайти

Основні Інтернет-ресурси з історії Стародавнього світу (рекомендуються для отримання додаткової інформації)

www.livius.org - наукові праці, дослідження з історії Стародавнього світу

archaeology.kiev.ua - Східноєвропейська археологія

www.kemet.ru - портал, Культура та мистецтво Стародавнього Єгипту

members.tripod.com - історія Стародавньої Месопотамії

www.ancient-china.net - Стародавній Китай

www.stoa.org - стародавня та класична історія

<http://7wonders.synnegoria.com> - сім чудес світу

<http://ancientrome.ru> - історія Стародавнього Риму

Інтернет-адреси загального характеру

www.academicpress.com - академічна література

www.britannica.com - Енциклопедія "Британіка"

www.internetri.net/vv - ВСЕВІДО: наука, освіта, технології

Історичні та педагогічні сайти

www.sociology.org - соціологічні науки

www.sil.org/ethnologue - етнографічні дослідження

www.TheHistoryNet.com - електронний історичний журнал

www.utm.edu/research/iep - філософська енциклопедія

www.nsta.org - міжнародне об'єднання шкільних вчителів

www.aboutislam.ws - Іслам як він є

Музеї

www.hermitagemuseum.org - Державний Ермітаж (Санкт-Петербург, Росія)

mistral.culture.fr/louvre - Лувр (Париж, Франція)

www.metmuseum.org - музей мистецтв Метрополітен (Нью-Йорк, США)

museoprado.mcu.es - Національний музей Прадо (Мадрид, Іспанія)

www.christusrex.org/www1/vaticano/0-Musei.html - музеї Ватикана

www.moma.org - Музей Сучасного Мистецтва (Нью-Йорк, США)

<http://www.mon.gov.ua/education/average>

<http://indigodeti.h15.ru/shatopcon.htm>

<http://www.conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?p=326&sid=979a43c2011fb140dc4c83251c4cdacd>

<http://www.shatalovschools.ru/>

<http://www.newizv.ru/news/2004-03-29/5487/>

http://msk.treko.ru/show_dict_1017

<http://pedsovet.org/forum/topic1280.html>

<http://rebenok1992.narod.ru/novshatal1.htm>
<http://ps.1september.ru/articlef.php?ID=200601811>
http://pu.ac.kharkov.ua/kaphedras/mat_metodic/Block1/praktika/index.htm#a2

<http://www.chl.kiev.ua/cgi-bin/sp/search/index.php>
<http://www.vesna.org.ua/txt/olifirenkov/metodyka.html>
<http://ua.textreferat.com/referat-12288.html>
<http://www.kspu.edu/Downloads/ChairofPN/F/Ukrainoznavstvo.doc>
<http://www.uroki.net/docukr/docukr1.htm>
<http://www.etno.iatp.org.ua/lozko/intro.html>
<http://readbookz.com/book/190/6993.html>
http://www.ntu-kpi.kiev.ua/newspaper/article_623-7.html
http://ostriv.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=400&Itemid=1100
http://ostriv.in.ua/index.php?option=com_content&task=category&id=17&id=122&Itemid=1101&ft=0
<http://www.osvita.org/ukr/usefulinfo/other/>
<http://personal.in.ua/article.php?ida=187>
http://library.tup.km.ua/inf_res/bibliogr/hi_sc/2002/vischa.htm
<http://www.mavicanet.com/directory/ukr/20459.html>
http://news.uaclub.net.ua/print_53809.html
<http://www.dt.ua/3000/3050/61906/>
<http://www.disser.com.ua/contents/4420.html>
http://www.pdpu.poltava.ua/nauka/nauka_m.php
<http://podil100.com/goverment/rada/organization/zvit->
<http://www.pu.if.ua/inst/ndc/intelect/innnews.html>
http://www.mon.gov.ua/bulet/archive/26_03_2004_58_1836.doc
<http://www.state-gov.sumy.ua/education.htm>
http://www.library.mk.ua/points/intagrovana_systema_navchanny.doc
<http://www.agronmc.com.ua/nmcprop/temnauk.html>
<http://www.pleyady.kiev.ua/index.php?go=Page...iew&id=36&page>
<http://sverdlovsk-school8.nm.ru/docdir/docdir94.htm>
<http://ostriv.in.ua/index.php?option=com...ew&id=1351&Itemid>
голодомор
http://cen.iatp.org.ua/libr/iatp5/golodomor_chern_june04.doc
<http://www.regionnet.kharkov.ua/politika/show.php?page=7395>
http://novadoba.org.ua/data/metod/kost_osm.html
<http://kobza.com.ua/content/view/740/41/>
<http://golodomor.org.ua/>

